

Ekaterina Todorova

(Bulgaria, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

Apocryphal Prayers Against the *Nezhit* Disease in the 19th Century: Imagery, Tradition and Distribution

Abstract. The aim of this study is to present the apocryphal prayers against *nezhit* in 19th-century manuscripts as a characteristic feature of the transition from the late Middle Ages to the Modern Age in the Bulgarian written tradition, as well as to outline their typology and distribution. Thirteen 19th-century manuscripts containing apocryphal prayers against *nezhit* are known to exist. There are also five earlier manuscripts, but the prayers included in them are late additions. The prayers under study demonstrate a connection between folk magic and protection on the one hand, and purely healing purposes, on the other. In general, the prayers against *nezhit* are found mainly in liturgical books and apocryphal collections. The transcription and inclusion of such prayers in liturgical collections depends on a number of factors: the erudition of the copyist, the functionality of the text in relation to prayer-ritual texts, and the tradition of the specific prayer's existence within the liturgical genre. The inclusion of these prayers in apocryphal collections is determined by the fact that their imagery is not fully 'canonical' according to Christian dogma.

The prayers against *nezhit* exhibit considerable variation in length and plot and sometimes contamination between two or more plots. Their content draws upon figures from both the Old and New Testaments, as well as various Christian saints. This feature of the prayers is a prerequisite for their inclusion in liturgies and prayer books.

Keywords: apocryphal prayers, *nezhit*, disease, 19th century

Екатерина Тодорова

(България, Институт за литература, Българска академия на науките)

Апокрифните молитви срещу болестта *нежит* през XIX в.: образност, традиция и разпространение¹

Целта на тази студия е да се представят апокрифните молитви срещу болестта *нежит* в ръкописите през XIX в. като привличащо вниманието явление в прехода от Късно средновековие към Ново време, да се очертае тяхната същност, типология и разпространение. През този период създаването на книги за индивидуална употреба бележи важна характеристика на писмената традиция. Самите апокрифни молитви имат древен произход и принадлежат към продуктивния жанр на евхологичните текстове. Първоначално те са били под формата на речеви формули, отправени към езическите богове за помощ, или заклинания срещу зли сили и болести. Молитвите срещу *нежит* поставят редица въпроси и проблеми, отнасящи се до болестите, но не са структурирани като лечебни текстове, а са част от устно-фолклорни практики, като се разчита на силата на изреченото или написаното слово.

¹ Студията е подпомогната от Националната програма на МОН „Млади учени и пост-докторанти 2“, одобрена с РМС 206/07.04.2022 г.

Изучаването на тези молитви започва още през втората половина на XIX в. от руските учени. Изследванията от края на XIX – началото на XX в. са осъществени от В. Качановски (Kačanovskij 1881: 153–154), Ф. И. Буслаев (Буслаев/Buslaev 1861: 115–116), А. И. Алмазов (Алмазов/Almazov 1900; Алмазов/Almazov 1901) и И. Я. Порфирев (Порфирьев/Porfir'ev 1891: 1–24), които описват и издават основен корпус от известни към това време молитви срещу *нежит*. В началото на XX в. в България са публикувани редица текстове, включени в каталозите на ръкописи, преди всичко от Е. Спространов (Спространов/ Sprostranov 1900) и Б. Цонев (Цонев/Tsonev 1910; Цонев/Tsonev 1923). Публикации на текстове има и в отделни издания (Ангелов, Генов/Angelov, Genov 1922). През този век се засилва интересът към апокрифите и апокрифните молитви, техният генезис, структура и съдържателните им белези (Дуйчев/Duichev 1954; Ангелов/Angelov 1983: 37–43; Петканова/Petkanova 1991: 11–21; 2001: 61–85; Шнитер/Shniter 1989: 285–291; 2001; Наумов/Naumov 1980: 71–74; Панайотов/ Panayotov 2003: 254–256; Димитрова/ Dimitrova 1986: 25–47; 1988: 376–384; Милтенова, Кирилова/Miltanova, Kirilova 1994; Милтенова/Miltanova 2018: 57–61, 75–76; Ангушева/ Angusheva 2009: 221).

Отделни проучвания има върху фолклорните елементи в апокрифните текстове (Петканова/Petkanova 1976: 28–40; Беновска-Събкова/Benovska-Sabkova 1996: 80–89; Агапкина/Agarkina 2010). От епиграфска гледна точка тези молитви, изписани върху оловни амулети, са изследвани от К. Попконстантинов и от други учени, като тук ще споменем само някои от изследванията (Марков/Markov 2016: 331–342; Попконстантинов, Константинова/ Popkonstantinov, Konstantinova 1990: 54–57; Попконстантинов/ Popkonstantinov 2006: 311–342; 2009: 341–351; 2012: 101–112; 2014: 288–302; Чаусидис/ Chausidis 1995: 153–166).

Интересът към тези молитви продължава и до днес. Ж. Левшина в свои статии изследва общото състояние на южнославянската и източнославянската традиция на разпространение на ръкописите, съдържащи тези молитви (Левшина/Levshina 2016: 151–171; 2021: 49–68; 2021b; 2022: 86–89). Принос за изучаването на тези молитви през последните години имат Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva (2013: 65–74; 2015), Д. Георгиев (Георгиев/Georgiev 2016: 230–239), Я. Милтенов (Miltenov 2022: 7–36) и А. Николов (Николов/Nikolov 2022: 152–193; 2023: 301–343). Тъй като тези молитви са характерни не само за българската ръкописна традиция, но се срещат и при други народи, те са обект и в някои по-нови изследвания от чуждестранни учени. Така например, молитвите против *нежит* в румънската ръкописна традиция изследва Е. Тимотин (Timotin 2013: 239–256), а J. Andrić (Andrić 1993: 9–37) проследява тази традиция в Хърватия.

Описанието на преписите и тяхната характеристика все още са предстоящи. От XIX в. засега са известни тринадесет ръкописа, съдържащи апокрифни молитви срещу *нежит*. В следващите редове правим кратък опис на ръкописите, съдържащи тези молитви:

1. *НБКМ 799*. Лечебник (Григориев) от 1800 г., писан на източно българско наречие. Съдържа рецепти и една молитва срещу нежит на л. 14б. Съхранява се в НБКМ под сигнатура II Q51 (стара сигн. № 799) (Цонев/Tsonev 1923: 492–493).
2. *НБС 75*. Молитвеник от началото на XIX в., със сръбска и църковнославянска ортография на двама писари. Съдържа молитви и заклинания. Включена е една молитва срещу *нежит* на л. 31. Съхранява се в НБС под сигн. Рс 75. (Штавлъанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/Štavljaniin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 164–166 (молитвата е публикувана на с. 166); Левшина/ Levshina 2016: 166).

3. *ЦД 25²*. Сборник от първата четвърт на XIX в., писан със западнобългарска ортография от двама писари. Съдържа молитви със заклинателен характер, разказ за чудесата на пророк Илия, край от Словото на Дамаскин Студит за отсичане главата на Йоан Кръстител, различни поучения и притчи и др. Съдържа и три молитви срещу *нежит*, които са поместени на л. 4а–5а. Сборникът се съхранява в ЦСВП под сигн. Cod. D. Slavo 25 (Христова, Джурова, Велинова/Hristova, Dzhurova, Velinova 2000: 66–73; Велинова, Вутова/Velinova, Vutova 2013: 52–54; Левшина/Levshina 2016: 167).
4. *Зогр 250*. Сборник от първата четвърт на XIX век, съдържащ гадателни книги, зодиак, молитви, лекарственик и др. Писан с новобългарски правопис с някои църковнославянски елементи. На л. 63а са поместени по една молитва срещу нежит и тресавици. Съхранява се в Зографска Света обител, Атон под сигн. 250 (Предишна сигнатура: Ш.з.27) (Райков, Кожухаров, Миклас, Кодов/Raykov, Kozhuharov, Miklas, Kodov 1994: 131; Кузидова-Караджинова/ Kuzidova-Karadzhinova 2019: 146–147).
5. *НБС 88*. Молитвено чинопоследование за избавяне от нечисти духове от първата четвърт на XIX в. (според водните знаци е датиран от 1822 г.). Езикът е църковнославянски с черти от йекавски диалект. Съдържа молитви за болни, обладани от нечестиви духове и апокрифни молитви. Съдържа една молитва срещу нежит на л. 26–26б. Съхранява се в НБС под сигнатура РС 88. (Штавлъанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 180–182).
6. *НБИВ 163*. Сборник със смесено съдържание от 1836 г., познат с определение „Сборниче, съдържащо Александрия, Требник и др.“. Правописът в „Александрия“ и бележките са на новобългарски език, източно наречие, фонетичен правопис, а в Требника правописът е църковнославянски. Съдържанието му е разнообразно: освен вече споменатата „Александрия“, са включени и таблица за евангелските четения през постите (за неделни дни, по гласове), требник без заглавие (съдържа Богородичен канон и чинопоследования), приписки. А също така: сметки, имена за помен, рецепти на български, гръцки, турски с кирилица, пояснения на думи, стопански разходи. Съдържа една молитва срещу *нежит*, изписана на л. 1а. Съхранява се в НБИВ в Пловдив под сигн. с163 (Р 350) (Станчев/Stanchev 1982: 54–57).
7. *НБКМ 1386*. Требник от 1839-1840 г., писан със църковнославянска ортография. Съдържа молитви и тропари, както и пет молитви срещу *нежит* на л. 21б–26а (Христова, Караджова, Вутова/Hristova, Karadzova, Vutova 1996: 73–75). Досега този ръкопис е останал извън вниманието на изследователите на молитвите срещу *нежит*. Липсва и в описа на Ж. Левшина (Левшина/Levshina 2016: 151–171). Съхранява се в НБКМ под сигн. № 1386.
8. *НБС 689*. Молитвеник от 1850 г. Писан с църковнославянска ортография с черти от народни диалекти (черногорски). Съдържа на л. 49б–50 една молитва срещу *нежит*. Съхранява се в НБС под сигнатура РС 689 (Левшина/Levshina 2016: 166). Не е отбелязан сред новопостъпилите ръкописи в описа от 1986 г. (Штавлъанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 382).

² Ръкописът е дигитализиран и може да бъде открит на място в „Зографската стая“, Филологическата библиотека на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

9. *Ловеч 18*. Сборник с апокрифни молитви, подготвен за да служи като амулет от 1860 г. Ръкописът е подвързан към печатна книга. Писан е със църковнославянски правопис. Съдържа пет молитви срещу нежит, изписани на л. 86–9а. В музея при читалище „Наука“ е заведена под инв. № 962. Понастоящем се съхранява в Регионалния исторически музей на гр. Ловеч. Актуалната сигнатура е 023.В.А-2. Инв. № 1748 (Христова, Мусакова, Христова-Шомова/Hristova, Musakova, Hristova-Shomova 2022: 108–115, №18).
10. *ЦИАИ 438*. Требник, съставен от три отделни части, писани по различно време и от няколко различни лица между втората половина на XVIII – третата четвърт на XIX в., като за втората част е известно, че е преписвана в София през 1865 г. Писан е със църковнославянски правопис. Съдържа последования, молитви, тропари и др., както и пет молитви срещу *нежит* на л. 766–786. Съхранява се в ЦИАИ под сигнатура 438. (Христова и др./Hristova i dr. 1982: 274–275, X758; Николов/Nikolov 2022: 152–193).
11. *НУБ 60*. Богослужебен сборник от втората половина на XIX в. от село Ресава. Писан е със западнобългарска ортография. Съдържа една молитва срещу *нежит* на л. 29. Съхранява се в НУБ, Скопие, Република Северна Македония под сигн. МС. 60 (Георгиевски/Georgievski 1988: 11; 94; Левшина/Levshina 2016: 166).
12. *ЦИАИ 126*. Молитвеник от XIX в., писан с руска ортография. Молитвите срещу *нежит* са издадени от Е. Спространов (Спространов/Sprostranov 1900: 174–175).³ По-рано е съхраняван в ЦИАИ под сигнатура №126. Понастоящем молитвеникът не е наличен.
13. *ЦИАИ 127*. Сборник от молитви от XIX в., писан с руска ортография. Преписани са от поп Златко. Съхранявал се е в ЦИАИ под сигнатура №127. Съдържа пет молитви срещу *нежит*. Понастоящем сборникът не е наличен в хранилището на ЦИАИ и за тях единствено дава сведения Е. Спространов (Спространов/Sprostranov 1900: 174–175).

Съществуват и пет по-ранни ръкописа, но с добавени към тях по-късни листове от XIX в., които съдържат молитви от *нежит*. Това са:

1. *ЦИАИ 273*. Печатният молитвеник на Божидар Вукович от 1540 г. с приписки, евентуално датирани от XIX в. Писан със сръбска ортография. Съдържа молитви, тропари и др. На л. 212–212б има четири молитви срещу *нежит*, писани вероятно през XIX в.⁴ Пази се в ЦИАИ под сигн. s273 (Немировский/Nemirovskiy 1993: 95–102; Левшина/Levshina 2016: 168; 2022: 86–89).
2. *НБС 36*. Сборник с апокрифи (Призренски сборник) от третата четвърт на XVI в. с допълнения от XIX в. Писан със сръбска ортография от двама писари. Съдържа трепетник, гръмник, календар, типикарски указания, рецепти и др. Съдържа една молитва срещу *нежит*, която е поместена на л. 97б. Съхранява се в НБС под сигн. Рс 36. (Штавлъанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/ Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 68–72; Левшина/ Levshina 2016: 166).

³ Въз основа на опис на Е. Спространов, А. Николов изказва хипотезата, че този ръкопис известно време се е съхранявал в софийската църква „Св. Спас“ (Николов 2022: 159).

⁴ Още през 1929 г., макар и с някои неточности, са публикувани от И. Гошев (Гошев/Goshev 1929: 21–22). През 2022 г. Ж. Левшина (Левшина/Levshina 2022: 86–89) също публикува молитвите.

3. *САНУ 389*. Литургически сборник от края на XVI – началото на XVII в. Писан е със сръбски правопис. На л. 447б има приписка с молитва от *нежит*, която е с евентуална датировка от XIX в. (Левшина/Levshina 2016: 167)
4. *НИМ 12*. Часослов с допълнителни статии от втората половина на XVII в. Писан със западнобългарска ортография. Вероятно през XIX в. са вмъкнати 2 листа с четири молитви и се чете само началото на пета молитва срещу *нежит* на л. 173а–174а. Съхранява се в НИМ, сигн. NMH, Slav. 12 (Велинова, Вутова/Velinova, Vutova 2013: 52–54; Левшина/Levshina 2016: 167).
5. *НБС 40*. Сборник с Номоканон от XVII в., дописан през XVIII или XIX в. Написан със сръбска ортография като на л. 1 е включена една молитва срещу *нежит*. Сборникът се е съхранявал в НБС, сигн. Рс 40 от т. нар. „стара сбирка“ на библиотеката, която е опожарена през 1941 г. Молитвата е недостъпна за автора в оригинал (Левшина/Levshina 2016: 167).

Нека по-подробно да обърнем внимание върху самите молитви от ръкописите през XIX в. и тяхното разпространение през вековете. Апокрифните молитви срещу *нежит* са представени както в повествователна, така и в диалогична форма, като по-голяма част от тях спадат по форма към последната. Първо ще разгледаме тези с повествователна форма, разпространявани през XIX в., които са малко на брой.

* * *

Молитвата с начало „*Адам има нежит и го предава на Ева...*“ е използвана и като амулет, открит в гр. Чрешче, Северна Македония (Чаусидис/Chausididis 1995: 153–166). В писмената традиция молитвата е засвидетелствена също така в южнославянски ръкописи от XV – XVIII в.⁵, които накратко ще споменем. Най-ранният ръкопис, в който се съдържа молитва срещу *нежит* от този тип се съхранява в Библиотеката на Йерусалимската патриаршия под № 22 и представлява богослужебен сборник от 1497–1498 г., писан със сръбски правопис (Йерус. Патр. 22); молитвата е поместена на л. 410. През XVI в. молитвата се среща в три ръкописа.⁶ През XVII в. вече тази молитва е засвидетелствана в шест ръкописа.⁷ Преписването на този вид молитва продължава и през XVIII в. като тя

⁵ Няколко изследователи описват писмената традиция на тази молитва. Вж. например у Љ. Раденковић (Раденковић/Radenković 2007: 702). Явор Милтенов (Miltenov 2022: 26–28) предава писмената традиция през вековете на тази молитва като публикува и сравнителен анализ на молитвата от три преписа от периода XV – XVII в. С библиография и издания се описва писмената традиция на молитвата и от Николов/Nikolov (2023: 313–314).

⁶ В требник от последната четвърт на XVI в., съхраняван в РНБ под сигн. ОР Q.I.1181, който е писан със сръбска ортография (ОИПБ/ОПВ 1898: 57–58; Левшина/Levshina 2016: 161; Левшина/Levshina 2021б: 170–171 под №303) на л. 157–157б; в сборник с апокрифи от края на XVI – началото на XVII в., молитвите срещу *нежит* са поместени на л. 286–296. Сборникът е съхраняван в САНУ под сигн. Рс 422 като е писан със сръбска ортография (Богдановић/Bogdanović 1982: 39 – W357; Стојановић/Stojanović 1903: 18–19; Левшина/Levshina 2016: 162). В требник със сигн. ЗЕС 672 от първата четвърт на XVI в. като в него има вмъкнати и по-късни листове, датирани от първата четвърт на XVII в. Требникът се съхранява в Архива на Санкт-Петербургския институт по история към Руската академия на науките. Молитвите от *нежит* са от основната част на ръкописа от XVI в. и са писани със сръбски правопис. Тази молитва е поместена на л. 155б (Мошин/Moshin 1974: 202, 205; Левшина/Levshina 2021: 65).

⁷ В сборник с апокрифни молитви от 50-те – 60-те години на XVII в., съхраняван в НБКМ под сигн. 273, л. 70–71. Сборникът е писан със сръбски правопис (Цонев/Tsonev 1910: 174–175; Левшина/Levshina 2016: 162); в требник от последната четвърт на XVII в., съхраняван в НБКМ под сигн. 622 като молитвите срещу *нежит* са писани със сръбска ортография и са разположени на л. 1336–1366 (Цонев/Tsonev 1923: 132–138; Левшина/Levshina 2016: 162–163); в сборник с апокрифи от 1637 г., съхраняван

се среща в общо осем ръкописа.⁸ Както се вижда, най-много преписи на молитвата се откриват в богослужебната и в апокрифната литература през XVII–XVIII в., която носи чертите на сръбска ортография; както отбелязва и самата Ж. Левшина:

тази молитва е широко разпространена в южнославянската ръкописна традиция; особено често тя се среща в по-късните преписи (Левшина/Levshina 2012: 65).

В потвърждение на тези думи, можем да отбележим, че през XIX в. молитвата се среща в пет ръкописа, които са с различен характер по своето предназначение: лечебник (НБКМ 799), сборник със смесено съдържание (НБИВ 163⁹), сборник с апокрифи (НБС 36), молитвеник (НБС 75) и богослужебен сборник (НУБ 60). Това свидетелства за нейното възприемане и приложение. Текстът е повествователен по своята същност, и, като цяло, с малки изключения, следва следния модел:

*Адам имаше нежит и го предава на Ева,
Ева — на оловото, оловото — на морето,
морето — на пясъка, пясъкът — на брега,
брегът — на тревата, тревата — на росата,
росата — на слънцето.
Изгрыва слънцето и изсушава росата,*

в НБС под сигн. Рс 47, молитвите са разположени на л. 1–16 и са писани със сръбска ортография (Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/ Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 101–104 [молитвата е публикувана на с. 102]; Богдановић/Bogdanović 1982: 39; Левшина/Levshina 2016: 163); в конволют (требник и служебник), съхраняван в БСП под сигнатура Рс 344 като на л. 766 е поместена тази молитва, писана със сръбски правопис от иерей Георгие от с. Брезово (Ранковић, Вукашиновић, Станковић/Ranković, Vukašinović, Stanković 2012: 57; Левшина/Levshina 2016: 164); в требник от първата четвърт на XVII в., съхраняван в РНБ под сигн. ОР Q.I.1182, на л. 90–916 са поместени молитви срещу *нежит*, писани със сръбски правопис (ОИПБ/ОИРВ 1898: 58–60; Левшина/Levshina 2016: 164; Левшина/Levshina 2021б: 171 – под №304); в апокрифен молитвеник на поп Живан от края на XVII в., съхраняван в ХАЗУ под сигн. I b 140. Молитвите срещу *нежит* са две и се намират на л. 66–67 (Богдановић/Bogdanović 1982: 69; Левшина/Levshina 2016: 165).

⁸ В молитвеник, писан със сръбска ортография от музея на гр. Подгорица под сигн. Рс 14, л. 626–63 (Левшина/Levshina 2016: 165); в молитвеник от 1787 г., съхраняван в НБКМ под сигн. 646 (т. нар. „Никетово сборниче“), чиято ортография е смесена: сръбска и църковнославянска, като тази молитва е поместена на л. 51 (Цонев/Tsonev 1923: 161–166; Левшина/Levshina 2016: 165); в сборник с молитви и апокрифи от първата четвърт на XVIII в. от НБС под сигн. Рс 454, писан със сръбски правопис с черти от западните области, л. 656–67 (Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/ Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 274–277; Левшина/Levshina 2016: 165); в сборник с апокрифи от втората половина на XVIII в., съхраняван в НБС под сигн. Рс 675, л. 25, писан със сръбска ортография (Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић/ Štavljanin-Ђorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: 381; Левшина/Levshina 2016: 165); в сборник от началото на XVIII в., писан със сръбска ортография, със сигн. Рс 42, от т. нар. „старо събрание“ на НБС, унищожен по време на Втората Световна война. Молитвите са издадени от В. Качановски (Kašanovskij 1881: 153–154). Отделно тук трябва да се включи и приписка с този вид молитва срещу *нежит*, която е датирана от XVIII в. като самият псалтир, в който е включена, е от края на XV – началото на XVI в. Писан е със сръбски правопис. Понастоящем се съхранява в Библиотеката на Богословската гимназия в Сремски-Карловци (Левшина/Levshina 2016: 167). Молитвата се среща и в сборник от края на XVIII век, като вместо „Адам имаше нежит“ е посочено, че „Адама болаша глава“. Молитвата е публикувана от М. Вукичевић (Вукичевић/Vukičević 1901: 68), който посочва, че сборникът няма сигнатура. Публикува и молитва, която се намира в Триод, без датировка, много повреден, без начало и край, като на корицата му е поместена молитва срещу *нежит* (Вукичевић/Vukičević 1901: 306). А. А. Николов (Николов/Nikolov 2023: 299–341) изследва смесен сборник от втората–третата четвърт на XVIII в. от Тетевен, в който на л. 526 се открива този вид молитва. Молитвата е публикувана от него на с. 311–312. Самият сборник е фототипно издаден от Д. Желязков през 2021 г. (Желязков/Zhelyazkov 2021).

⁹ Тъй като в сборника са включени голям брой сметки, рецепти, стопански разходи, пояснения на думи, това дава основание на М. Шнитер (Шнитер/Shniter 2001: 125) да отбележи, че сборникът по-скоро играе „ролята на делова книга, отколкото на свещен богослужебен текст“.

а нежитът загива.

В името на Отца, и Сина, и Светия дух. Амин.

НБКМ 799, л. 146 ¹⁰	НБИВ 163, л.1а	НБС 36, л. 976	НБС 75, л. 31	НУБ 60, л. 29а
За нижитъ коги боли глава. ада(м) имѣше нижитъ и даде его еви ева же даде его море(м) море же даде его волна(м) волна же даде его пѣвна(м) пѣвна же даде его краю краю же даде его пескъ пескъ же даде его травѣ травѣ же даде его росѣ росѣ же даде его солнцѣ солнцѣ ое даде его вѣтрѣ развѣи вѣ(т)рѣ нижитъ Ѡ главѣ раба бжїе: име ркѣ во име Ѡца и сна и стаго дха амин.	адамъ имаши нижитъ и предади гѣ евѣ ева гѣ олѣолѣ гѣ дади морѣ морѣ гѣ дади данѣ данѣ гѣ дади краю краю гѣ дади пасакѣ пасакѣ гѣ дади трава трава гѣ дади рѣса рѣса гѣ дади сланцѣ сланцѣ гѣ изгори нижитъ Ѡ раба бжїа. христѣ во има оца и сина и свитаго дха аминъ и нина и присно и по века и во веки веков аминъ.	адамъ имѣше нежитѣ иде адам и дастъ еви ева Ѡловѣ Ѡлово морю море възнамъ възна краеди краи пескъ песокъ траве трава росе роса слнцѣ слнце досияшѣ исше роса тако да исъхнеть нежитъ Ѡ раба бжїаго їме до имя Ѡца и сна и стго дха сїю матвѣ пиши на Ѡлово ї исцелем	адамъ има нежитѣ у глави и предаде иве а еви а ева оловѣ олово морѣ пени пена глѣбини и глѣбина пескъ песакъ крам кранъ трави трава роси роса солнцѣ восиявшемѣ и погиве, нежитъ Ѡ рабе. или Ѡ раба бжїегѣ. им(е) ркѣ; в. о. и. с. и с. д. а.	адамъ имаше нежитъ предаде ева ева олѣвѣ олово (!) – мирѣ мора пескъ песокъ крою краї траве трава росе роса извена солнце изеве роса а нежитъ погубе Ѡ раба бжїї името

Образите в текста на молитвата са предадени чрез синтактичен паралелизъм. В началото са библейските персонажи Адам и Ева, родоначалници на човешкия род според Библията, като по-нататък болестта се „препраща“ на различни елементи от природата, с което се въвежда „езическият“ мотив в молитвата. Всичките изброени елементи (олово, море, пясък и т. н.) имат очистващ и пречистващ характер (Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2013: 66–67). Всъщност трябва да отбележим, че смесването на езически и

¹⁰ Молитвата е публикувана от Б. Цонев, който я определя като „известното старо баене за нежит, но руска редакция и малко иначе“. Той погрешно сочи, че молитвата е изписана на л. 156 (Цонев/Tsonev 1923: 493). Има данни, че тази молитва като баене се използва в Сърбия през XIX в. Љ. Раденковић (Раденковић/Radenković 2007: 702), позовавайки се на книгата на Н. Беговић (Беговић/Begović 1887/II: 165), публикува следният текст: „Адама заболѣла глава: / Адам даде Јеви, / Јева даде мору, / море даде магли, / магла даде сунцу, / сунце магле усуши“.

християнски мотиви е една от основните характеристики на молитвите срещу *нежит*. Синтактичният паралелизъм, предаден в градация, засилва внушението на текста и неговото лечебно въздействие.

В два от преписите трябва да отбележим следните по-интересни моменти: връзка с надписите върху оловни амулети дава молитвата от НБС 36, в която накрая се казва, че тази молитва трябва да се напише върху олово и тогава човек ще бъде излекуван. А в молитвите от НБС 75 и от НБКМ 799 е посочено, че Адам има *нежит* в главата, което препраща към вероятността тази болест да е от типа на мигрената, на главоболието. Частичен паралел на славянския текст се открива в гръцката традиция, в молитвата Εἰς πόνου κεφαλῆς (Алмазов/Almazov 1901: 90; Miltenov 2022: 31).

* * *

Още една молитва в повествователна форма е поместена в сборник от първата четвърт на XIX в. под сигн. Зогр 250. Тъй като ръкописът няма аналитично описание, молитвата е останала незабелязана от изследователите. На л. 63 в заглавието е написано: *Ū грозница*¹¹, след което са поместени по една молитва срещу *нежит* и срещу тресавица. Така даденото заглавие свързва изследваната от нас болест с треската. Молитвата срещу *нежит* съдържа следния текст:

Нежитъ паде съ нбсе оу горѣ. опири (!) го найдоша междѣ два огня пецѣхѣ егѡ. и каменомъ тѣцѣхѣ егѡ. и предадоша егѡ морю, море предаде гѡ пѣни. а пѣна краю, а край песекѣ: песакъ травѣ, трава роси. роса солнцѣ. подсеяншѣ же солнцѣ. Оусахнѣвъ нежитъ : тако да изсохнѣтъ нежитъ Ū раба бжѣа [им(р)кѣ] аминъ.

Веднага след този текст:

Станемъ добръ. станемъ съ страхомъ бѡжѣимъ.¹² Такѡ да станѣтъ тресавици : какъ главная волѣзнь рабѣ бжѣю [им(р)кѣ].

Присъствието на опири, т. е. упири, вампири, които са хванали нежита, е уникално в този текст.¹³ Не открих по-ранни преписи на молитвата с това начало, но в останалата си част е сходна с поместената по-горе.

* * *

¹¹ В Lexicon Paleoslovenico–Graeco–Latinum на Фр. Миклошич (Miklosich 1865) за „грозница“ се посочва гр. πυρετός – пек, горещина; висока температура, силна треска. Думата се среща в различни по жанр южнославянски средновековни текстове от XV – XVII в.: житие, гръмник, пролог-миней. <http://www.monumentaserbica.branatomic.com/mikl2/main.php?id=5944&st=1&term=>. Болестта също се споменава в Хилендарския медицински кодекс (№517) от XV – XVI в. Вж. Katić, Kotarčić, Milivojević 1989: 58; 6; 242 (л. 95а); 244 (л. 96б); 245 (л. 97б) и др. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=5328&m=2#page/114/mode/2up>. Като „треска“, malaria или febris intermittens е дадена от Р. Катић (Катић/Katić 1987: 48) и от А. Милтенова и А. Кирилова (Милтенова, Кирилова/ Miltenova, Kirilova 1994: 152). В българските диалекти под „грозница“ също понякога се разбира болестта „треска“. Вж. Речник на българския език (онлайн): <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/грозница>. Вж. също у Георгиев, Димитрова/Georgiev, Dimitrova 2013: 495–496 в статията им „Треска“. В „Етнолингвистичния речник на българската народна медицина“ определението за „грозница“ е широко в зависимост от различните региони в България: „тежка болест“; „заразна болест с обрив по кожата и лигавиците, шарка“; „болест с висока температура и силни тръпки, треска“; „инфекциозно заболяване, причинявано от комари, което се характеризира с периодично повтарящо се повишаване на температурата и трескави пристъпи; малария“; „болест, причинена от магия“ (ЕРБНМ/ERBNM 2021: 41; 42–43; 45; 47; 126).

¹² Възглас, с който започва най-важната част на св. Литургия – св. Евхаристия, т. е. благославянето на хляба и виното, които се просъществяват в Тялото и Кръвта Господна; в апокрифите служи за казаното от архангел Михаил, когато разбунтувалия се ангел Денница е победен.

¹³ Повече за вампирите вж. у Георгиева/Georgieva 2013b: 311–326.

Освен представените по-горе две повествователни молитви, всички останали са представени в диалогична форма. Такава е и молитвата с начало:

Егда идеше нежитъ от сухаго море, срещна го Иисус и рече ему...

Що се касае до топонима „сухо море“, споменат в началото на молитвата, то К. Попконстантинов (Попконстантинов/ Popkonstantinov 2012: 105–106) споделя идеята, че Сухо и Червено море са синоними, позовавайки се на Стария Завет, където Моисей повежда евреите към Ханаан, минавайки през внезапно засушен район на Червено море (Изх. 15: 4–19). В подкрепа на тази теза трябва да се спомене, че съществува оловен амулет от Одърци, съдържащ тази молитва, където е споменато не „сухото“, а именно Червено море (Овчаров/Ovcharov 1997: 104–108; Попконстантинов, Константинова/ Popkonstantinov, Konstantinova 1990: 56–57; Попконстантинов/ Popkonstantinov 2009: 341–351).

С подобен текст, но без споменаване на „сухо/червено“ море, има в първия по рода си амулет-палимпсест от Хасково, датиран от IX – XI век с молитва срещу нежит (Попконстантинов, Петров/Popkonstantinov, Petrov 2006: 74–83):

Ѣдзѡка идѣше нежитѣ исѡухоуа (ако) мора и сретѣ исѡусъ... и рече еѡу камо итѣши нежитѣ и онъ рече еѡу азъ идѣхъ въ члѣвѣскъжъ в(л)ъвѣжъ кости полонитѣ мозъка и(см)ьцатѣ кръви (п)ролнѣтѣ съмъртѣ(ъ) прѣдати и рече (е)ѡу хсъ заклинаѣжъ те (не)житѣ лоутѣ въ име (оу)ме (отъ)ца моего не вьнид(и) члѣвѣскъжъ (в)лавѣжъ ни кости прѣло(ми) ни к(р)ъви пролѣи ни (съ)мъртѣ прѣдажъ ... но иди въ еленѣ влавѣжъ ... ен съмъртѣ при... трпѣ въ име оца и (сы)на и свѣтаго доуха нини и присно и (въ) вѣкъи вѣкомъ амин(нь) рапа (!) бжитѣ дрѣ...

Най-рано тази молитва се среща в южнославянски требник, датиран от края на XIII в., писан със сръбска ортография. Той се съхранява в Руската държавна библиотека в сбирката на В. А. Григорович под № 35 (стара сигн. ф.178 № 1714, т. нар. „Слепченски сборник“¹⁴). Молитвите срещу *нежит* са разположени на л. 16б–20¹⁵ (Викторов/Viktorov 1879: 30–32; Сводный каталог/Svodnyy katalog 1984: 330; Левшина/Levshina 2016: 156; Афанасьева/Afanasyeva 2022: 39–49). В този требник са поместени две молитви с подобно начало. На л. 16б:

мѣтва нежитѡу. ѡг(д)а идѣше нежитѣ ѡ суухаго мора и сретѣ ѡго ис(с)ъ. и рече ѡѡу ѡбъ г(д)е идѣшь нежитѣ,

а на л. 17 е поместена

мѣтва в. тоѡу ж(с). сѡдецю нежитѡу ѡ суухаго мора и сѡдецю исѡу ѡ. з. неѡ(с)е и рече ѡѡу ѡсъ.

Двете молитви са идентични, като във втората е дадено по-подробно описание на това, което ще стори *нежитът* на човека: той още ще накара ушите на човека да заглъхнат, очите да ослепят и т.н.. Спорадично тази молитва се появява в два южнославянски

¹⁴ Кратък опис на ръкописа е достъпен на сайта на Руската държавна библиотека: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-35/#image-1>.

¹⁵ Требникът е дигитализиран и е достъпен на: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-35/#image-1>. Втората и третата молитва са публикувани от Ф. И. Буслаев (Буслаев/Buslayev 1861: 115–116). Книгата му е достъпна: <https://www.prlib.ru/item/334941>.

ръкописа – един от XIV в.¹⁶ и от XVI в.¹⁷ През XVII в. молитвата е зафиксирана в два ръкописа¹⁸, а през XVIII в. – отново в един препис¹⁹.

През XIX в. молитвата се среща в пет ръкописа: сборник (ЦД 25), требник – конволют (ЦИАИ 438²⁰), молитвеник (ЦИАИ 126), сборник с апокрифни молитви (Ловеч 18²¹) и в требник (НБКМ 1386²²). Съдържанието на молитвата е композирано в диалог. Съществуват два варианта на тази молитва като първият е по-кратък, а вторият е по-пространен. Обикновено по-кратката версия се помещава като първа молитва, а по-пространната – като втора. Този ред се проследява в ЦИАИ 438, ЦИАИ 126, Ловеч 18 и в НБКМ 1386. В ЦД 25 е поместен само краткият вариант на тази молитва, а в ЦИАИ 273 като първа молитва е поместено само началото на т. нар. пространен вариант.

Същата молитва, но разделена на две, като първа и втора, се среща в печатния молитвеник на Божидар Вукович (ЦИАИ 273). Ж. Левшина, изследвайки този ръкопис, публикува и самите молитви (Левшина/Levshina 2022: 86–89). Уводната част на пространния вариант на първата молитва от ЦИАИ 273 се среща и в самостоятелен вид в още два по-ранни южнославянски требника от XVI в.: ЗЕС 672 и РНБ Q.1.1181. Втората молитва в редактиран вид спрямо този ръкопис се среща и в двата варианта. Ж. Левшина (Левшина/Levshina 2022: 88) за нея отбелязва, че не я е открила в други преписи, макар че отделни мотиви от нея се срещат и в други молитви, както е и в този случай.

Най-общо сюжетът е следният (в кратката версия).

Идваше нежитът от сухото море и го среща Иисус и го пита следното:

„Къде отиваш?“ А той отговаря: „Отивам в човешката глава, костите му да строша, да му изсуша мозъка, да му изсмуча кръвта, душата да му предам на смъртта“. И му казва Иисус: „Кълна ти се в името на моя Отец, излез от (казва се името на човека) в името на Отца, Сина и Светия Дух“.

Първа молитва

¹⁶ През XIV в. тази молитва е включена в требник на л. 256–26, писан със сръбски правопис, понастоящем съхраняван в РНБ под сигн. Q. п. I. 24. Опис на ръкописа вж. у: Гранстрем/Granstrom 1953: 107. <https://vivaldi.nlr.ru/bx000007770/view/?#page=1>; Мошин/Moshin 1958: 417. http://lib2.pushkinskiydom.ru/Media/Default/PDF/TODRL/15_tom/Mochin-15.pdf; Левшина/Levshina 2016: 156; Левшина/Levshina 2021б: 148, № 253. Кратък опис на ръкописа е достъпен на: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=0BCDA7DD-059C-4F0A-ABD7-8FC2F713F6AF>.

¹⁷ На л. 1536–154 молитвата се открива и в требник от последната четвърт на XVI в., писан със сръбски правопис, който се съхранява в РНБ под сигн. ОР Q.1.1181. Опис на ръкописа вж. у Левшина/Levshina 2016: 161; Левшина/Levshina 2021б: 170–171, под №303. Кратък опис на ръкописа: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=0A271802-257A-44C1-9B37-5BAD1C080594>. Требникът е дигитализиран: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=0A271802-257A-44C1-9B37-5BAD1C080594>.

¹⁸ В сборник със сръбски правопис, съхранява се в НБС от т. нар. „старо събрание“ под сигн. Рс 325. Молитвите са разположени на л. 35–376. Издадени са и описани от Љ. Стојановић (Стојановић/Stojanović 1903: 351). Други описи: Левшина/Levshina 2016: 163. В конволют, съхраняван в Библиотеката на Сръбската Патриаршия под сигн. Рс 344, писан със сръбски правопис, на л. 88б е поместена тази молитва.

¹⁹ В сборник от началото на века, съхраняван в НБС. Сборникът е от т. нар. „стара бирка“ и се съхранява под сигн. Рс42, л. 77. Изд: Стојановић/Stojanović 1903: 278; Kašanovskij 1881: 153–154, https://archive.org/details/starine_knjiga_13-14_1881-jazu/page/n9/mode/2up. Публикувани са и двата варианта на молитвата.

²⁰ Молитвите са публикувани у Николов/Nikolov 2022: 166–167 и тук ги цитираме по това издание.

²¹ Молитвите са издадени. Вж. Христова, Мусакова, Христова-Шомова/Hristova, Musakova, Hristova-Shomova 2022: 113–114 и ги привеждаме по това издание.

²² Молитвите до този момент не са публикувани.

Ловеч 18, л. 86–9а	ЦИАИ 438, л. 766–786,	ЦИАИ 126, с. 174	ЦД 25, л. 4а–4б	НБКМ 1386, л. 216–226
<p>Ѣгда идаше нежитѣ Ѡ сѣхаго мора, срѣте егѡ исѣз, и рече емѣ, гдѣ идешини (!) нежите. онѣ же же Ѡтвѣща, и рече: Гди(с) азѣ идѣ во главѣ члв(с)вѣскою, кости емѣ, и смерчати, кровь емѣ проліати, и на смертѣ егѡ предати. исѣз же Ѡвѣща, и рече Заклинаю та нежите, именемъ оца моегѡ, и во всѣми стѣми, да не видеши во главѣ члв(с)вѣскою, ни же пакости да сотвориши емѣ, ни въ болѣзній да предаси егѡ, но разлѣчи са Ѡ негѡ, и види в пѣстѣи гори, и вниди во главѣ еленскѣю, и в овныа роги, ты во сѣдѣ звѣрїе силиши и терпѣливи. а члвѣкъ сынъ естъ, равѣ бжїи имр(к): не можетъ терпѣти, но изыди Ѡ раба сегѡ, ѡ имени моемъ, и ѡ имени</p>	<p>Ѣгда идаше нежитѣ Ѡ сѣхаго мора, срѣте его исѣсѣз и рече емѣ: гдѣ идеше нежите; онѣ же Ѡтвѣща и рече: г(с)ди азѣ идѣ во главѣ человѣческѣю, кости емѣ сломити, мозгѣ емѣ из(с)мерчати, кровѣ емѣ проліати, и на смертѣ его предати, исѣсѣз же Ѡвѣща и рече: заклинаю та нежите, именемъ оца моегѡ и всеми стѣми, да не внидеши во главѣ човѣческѣю, ниже пакости да сотвориши емѣ, ни болѣзни да предаси егѡ; но разлѣчи са Ѡ него и отиди въ пѣстѣи гори и вниди во главѣ еленскѣю, и въ ѡвнїа роги они во сѣтѣ зверїе сильныи и терпеливыи, а человѣкъ сынъ равѣ бжїи, или равѣ бжїю, не можетъ терпети</p>	<p>Ѣгда же идаше нежитѣ Ѡ сѣхаго мора срете его ѣисѣз и рече емѣ гдѣ идешини нежите ѡнѣ же Ѡвѣща и рече гдѣ азѣ идѣ въ главѣ чловѣческѣю костнемѣ сломити мозогѣ емѣ измрачати кровѣ его проліати и на смертѣ его предати ѣисѣз же Ѡвѣща емѣ и рече заклинаю та нежите именемъ ѡца моего и со всеми стѣми моими да не внидеши во главѣ члвѣческѣю ниже пакости да сотвориши емѣ ни въ болѣзни да предати его но разлѣчи са Ѡ него поиди въ пѣстѣи гори идеже члвѣкъ непребиваетъ ни петелѣ невозглошаетъ и вниди въ главѣ еленскѣю и въ ѡвенскѣю рогою ти сѣтѣ зверие силни и тѣрпеливи а члвѣци си сеа равѣ гжи ирмокъ не можетъ терпети но изиди</p>	<p>Когидеше нежита Ѡ сѣхаго мора Ѡ готоваго жилица своегѡ и срешна го исѣз и рече емѣ каде поидиши нежите а онѣ емѣ каза иде въ ч члвѣчѣ главѣ кости да емѣ строшимѣ снага да емѣ исѣшимѣ мозакѣ : исмрѣемъ и кровѣ да емѣ пролемѣ дѣшѣ да емѣ на смертѣ предадемъ и рече емѣ(с) исѣз клипати се именемъ Ѡца моегѡ : имати моа б(д)цѣ и всемѣ светимѣ : изиди ва раба божїю (· им(р)къ ·) всим(?)а : Ѡца и сна и стаго (?)</p>	<p>Ѣгда идаше нежитѣ Ѡ сѣхаго мора, срѣте егѡ исѣз и рече емѣ гдѣ идѣши нежите. Онѣ же Ѡвѣща и рече г(с)ди азѣ идѣ во главѣ члѣческѣю: кости емѣ сломити и, мозкъ емѣ исмерчати, кровѣ емѣ проліати, и на смертѣ егѡ предати. исѣз же Ѡвѣща и рече: заклинаю та нежите именемъ оца моегѡ, и во всѣми стѣми. да не внидеши о главѣ члѣческѣю. ниже пакоты да сотвориши емѣ, ни въ болѣзны да предаси егѡ, о разлѣчи са Ѡ негѡ, и види въ пѣстѣи гори, и вниди во главѣ еленскѣю, и въ ѡвныа роги [...] сѣтѣ звѣрїе сильны, и т[...]ивыи. а члѣкъ сынъ естъ равѣ бжїи и(р)мокъ не можетъ терпѣти но изыди Ѡ раба сего, Ѡ имени моемъ. и Ѡ имени оца моегѡ, и</p>

оца моегѠ, и дѠа стагѠ, и да не прикоснѣши са к томѠ.	но, изиди Ѡ раба сего им(р)кѠ, или Ѡ рабѠ сѣю им(р)кѠ Ѡ имени моеи и Ѡ имени оца моего и дѠа стаго и да не прикоснеши са к томѠ.	Ѡ раба сего Ѡ имени моегѠ по имени Ѡца моего саваоѠа и дѠа стаго да не прикоснеши са к томѠ въ веки аминѠ.	дѠа стогѠ и да не прикоснѣши са к томѠ.
---	--	--	---

Втора молитва²³

Ловеч 18, л. 9а–10а	ЦИАИ 438, л. 766–786	ЦИАИ, с. 174–175	ЦИАИ 273, л. 212	НБКМ 1386, л. 226–24а
Г(с)дѠз бгѠз истинный и живый, и подателѠ животѠ, иже возложи рѠкѠ свою, на главѠ АдамовѠ, Ѡ того же часа глава не поболѣ ни Ѡчи егѠ, ни полз главѠ егѠ, и стый Косма и ДамѠан да ОусекнѠтъ кровь и слезы Ѡ очѣю рабѠ бжѣи им(р)кѠ : во има ИсѠа исходаща сѠ нбсѠ Ѡ вишнаго, и стагѠ жилица своегѠ. Ни сѠдащѠ нежитѠ Ѡ сѠхаго моря, и срете егѠ, ИсѠ, и вопросы егѠ, глагола гдѣ идеши нежите, Ѡвѣща нежитѠ и рече: идѠ в члвческою главѠ, мозокѠ емѠ	Г(с)дѠь бгѠ истинный и живыи и податель животѠ, иже возложи рѠкѠ на главѠ адамовѠ, Ѡ тогоже часа адамѠ не поболѣ, ни очѣ его, ни полз главѠ егѠ стый Косма и ДамѠанѠ, да ОусекнѠтъ кровь и слезы Ѡ очѣю рабѠ божѣи им(р)кѠ во има ИсѠса сѠдаща сѠ нбсѠ Ѡ вишнаго стаго жилица своего и исходаще нежитѠ Ѡ сѠхаго моря и срѣте его ИсѠсѠ и вопросы его глагола рече емѠ: где идеши нежите; Ѡвѣща нежитѠ и рече: идѠ члвчскѠю	Г(с)дѠз бгѠз истини и живи подателѠ живота иже возложи рѠкѠ свою живоподателнѠю на главѠ адамовѠ Ѡ негоже часа адамова глава не поболе Ѡ нежита ни очѣ его ни полз главѠ его стихѠ козма и дамѠанѠ да ѠсекнѠтъ кровѠ и слезы Ѡ очѣю его раба бжѣи ирмокѠ во има ѣисѠа исходаща с небесѠ Ѡ вишнаго и стаго жилица своего нежитѠ Ѡ сѠхаго моря срете ѣго ѣисѠ и вопросы его гла где идеши нежите Ѡвѣща нежитѠ идѠ въ члвческѠю главѠ мозокѠ емѠ изъмрачѣти чѣлюсти емѠ сокрѠшити Ѡши емѠ ѠглѠшити	Млтва Ѡ нежита а Хе истины бе нашѠ иже возложи рѠкоу свою на главѠ адамовѠ адамѠ бо не боле главою своею Ѡ нежита ни полз глави не чѣврѠтъ глави хсѠ синѠ марѣинѠ иже избавитѠ раба совето им(р)е Ѡ болѣзни главниѠ Ѡ нежита и нна и прсно. Мл(т)ва в хсѠ погрѣбинѠ бы(с) на месте	Г(с)дѠз бгѠ истинный и живый, и подателѠ : животѠ, иже возложи рѠкѠ свою на главѠ адамовѠ, Ѡ тогоже часа адама глава не поболѣ, ни ОѠи егѠ, [...] главѠ егѠ. стый косма и дамѠанѠ, да ОусѣкнѠтъ кровѠ, и слезы, Ѡ ОѠю рабѠ бжѣи им(р)кѠ во има ИсѠа исходащи сѠ нбсѠ, Ѡ вишнагѠ и стагѠ жилица своегѠ и исходащѠ нежитѠ Ѡ сѠхагѠ моря, и срѣте егѠ ѣисѠ и вопросы егѠ гла, гдѣ идѣши нежите; Ѡвѣща нежитѠ и рече:

²³ Уводната част е отбелязана с курсив. Останалото съвпада с първия, по-кратък вариант на тази молитва.

<p>исмерѣати, ѣлюсти емѣ сокрѣшити, оуши емѣ оуглѣшити, wчи емѣ wслѣпити и оуста емѣ оукривити, и во главѣ егw день и ноцѣ, пребити. Рече же емѣ Исѣ, возврати са въ спатѣ, идѣже ѣлѣвѣкъ непроѣдетѣ, тамо влѣзѣ въ роги еленствѣ, и въ главы волоскѣа тобо можетѣ терпѣти, и претраати, и тамw пребѣдеши, и пожды доидеже нбо и земля. Мимо идетѣ оубои са бга сѣдѣщагw на престолѣ херѣвѣмствѣ, доидѣже прѣидетѣ всеи вселенѣи сѣдити и тебѣ нежите; Злонаѣалниѣ всакомѣ недѣгѣ. Заклинаю тѣ изиди, и wиди, w̄ ѣлѣвѣка и не вoзврати са в негw. Всакаа слава подобаетѣ оцѣ, и снѣ, и стомѣ дхѣ, аминь.</p>	<p>главѣ мозгѣ емѣ изсмерѣати ѣлюсти емѣ сокрѣшити, и оуши емѣ оглѣшити оуи емѣ ослѣпити, оуста емѣ окривити и во главѣ его день и ноцѣ пребыти, рече же емѣ исѣсъ: възрвати са вспатѣ, идеже ѣлкѣ не проидетѣ, тамо влѣзи въ роги еленствѣ и главы воловскѣа, тыи бо можетѣ стерпѣти и претѣрпѣти тамo пребѣди и пожди доидеже нбо и землю мимо идетѣ оубо оубои са бга сѣдѣщаго на // престолѣ херѣвѣмстеи, доидеже приидетѣ всеи вселенѣи сѣдити и тебе нежите, злонаѣалника всакомѣ недѣгѣ; заклинаю тѣ изиди w̄ ѣловѣка сего и не возврати са въ него, ако слава подобаетѣ wцѣ и снѣ и стомѣ дхѣ и ннѣ.</p>	<p>wчи емѣ wслепити и ѣста wкровавити и во главѣ его днѣ и ноцѣ пребивати и его рече же емѣ Исѣ возврати са вспатѣ нежите <i>иди въ горѣ</i> <i>идеже ѣлѣвѣкъ</i> <i>непроидѣтъ тамо</i> <i>влѣзи въ роги</i> <i>еленскѣа</i> и въ главы воловскѣа тѣа бо можетѣ терпѣти и претѣати и тамo пребѣди и пожди доидеже нбо и земля мимо идетѣ ѣвои са бга сѣдѣщаго на престоле херѣфѣмствѣмѣ доидеже приидетѣ сѣдити всеи вселенѣи и тебе нежите злонаѣалниѣ всакомѣ недѣгѣ заклинаятъ изиди w̄тиди w̄ ѣловека и не възврати са въ него <i>ѣкw слава</i> <i>подобаетѣ wцѣ и</i> <i>снѣ и стомѣ дхѣ</i> <i>ниѣ и приснw и во</i> <i>веки вековѣ аминѣ.</i></p>	<p>животнѣ хѣз w̄тгонитѣ нежитѣ w̄ раба бжѣа именемѣ бжѣемѣ и стою госпoж(д)ѣ бцѣ марию <i>иди въ</i> <i>пѣстѣ горѣ</i> <i>тоу</i> <i>wбрѣщеци</i> <i>елени рога и</i> <i>тѣи те</i> <i>можетѣ</i> <i>носити а</i> <i>ѣлѣвѣкъ сѣ не</i> <i>можетѣ</i> <i>носити въ</i> име wца и сна.</p>	<p>идѣ въ ѣлѣвѣкѣю главѣ: мозгѣ емѣ исмерѣати. ѣлюсти емѣ сокрѣшити оушы емѣ wглѣшити, оуи емѣ ослѣпити, и оуста емѣ [...]кривити, и во главѣ егw день и ноцѣ пребыти, рече же емѣ исѣ возврати са вспатѣ идѣже ѣлкѣ не пройдетѣ [...] и влѣзи въ роги еленствѣи и въ главы воловскѣа, тѣи бо можетѣ стерпѣти, претраати и тамw пребѣди, и пожды, доидеже нбо и земля мимw идетѣ оубои са бга сѣдѣщаго на пр(с)толѣ херѣвѣмствѣи доидеже прѣидетѣ всеи вселенѣи сѣдити и тебѣ нежите злонаѣалниѣ всакомѣ недѣгѣ. Заклинаю тѣ изиди и w̄иди w̄ ѣлка и не возврати са въ негw <i>ѣкw слава</i> <i>подобаетѣ оцѣ и</i> <i>снѣ и стомѣ дхѣ,</i> аминь.</p>
--	--	---	--	---

При прогонването на болестта в първия вариант на молитвата *нежитът* се призовава да отиде в пуста планина (единствено в ЦИАИ 126 – там, където човек не стъпва и петел не кукурига) и да влезе – в еленската глава и в рогата на овена, а във втория вариант – от друга страна, в рогата на елена и в главата на вола, като е пропусната планината. Д. Петканова (Петканова/Petkanova 2001: 64) посочва, че мотивът „прогонване на болестта в пусто място“ играе ролята на обединяващ елемент между апокрифните молитви и народните баяния. Споменаването на животните насочва към езически пласт от молитвата.

Както се вижда, по-пространна е втората молитва, при която има редица интересни допълнения, в сравнение с първата. Тук, например, *нежитът* е определен като начално зло на всички болести. Много по-подробно е описано какво ще направи болестта с човека, а именно: мозъка ще му изпие, челюстите ще му строши, ушите му ще оглуши, очите му ще ослепи, устата му ще запуши, и в главата му ще бъде, денем и нощем. В нея се споменават и известните светци лечители – св. св. Козма и Дамян.

Вариантът на тази молитва, където изрично е написано „Червено море“ вместо „сухо море“ се среща в оловен амулет от Кърджалийско, датиран приблизително от XI – XII в. (Гарена, Илиев/Garena, Iliev 2015: 150–157), както и в няколко южнославянски средновековни ръкописа от XV в.²⁴, XVII²⁵ и XVIII в.²⁶

През XIX в. молитвата се среща в три ръкописа: молитвеник (НБС 689), молитвено чинопоследование за заболелите от нечисти духове (НБС 88) и в литургически сборник (САНУ 389), датиран от края на XVI – началото на XVII в., като приписките са вероятно от XIX в. Я. Милтенов (Miltenov 2022: 20 – 22) посочва, че и двете версии имат определени гръцки паралели.

САНУ 389, л. 4476 ²⁷	НБС 689, л. 496–50	НБС 88, л. 26–26б
[...]уѣъ рѣхсторъ (?) от нежита главе ѣгда идеше нежите от цире(?)агора и сре(т)е его Господъ и рече ему: Где идеши, нежите ѡн же емъ [...] идъ [...] главъ кости емъ преломити мозъкъ емъ измрацати и [...] емъ [...] нежите. именов моим изъ моего изъди [...] ѡ [...] и мозокъ емъ измрацати ни кровъ его проливати [...]	Записъ ѡ главе на картъ напиши : ѣгда идяше проклети нежидъ ѡ цернаго мора и сретега господъ богъ и рече аз идешъ проклети нежиде ѣ человекъескъ главъ идемъ кости мъ сломити и зѣбе избити а мозакъ размерцати и тѣ [...] три дни и три ноци а рече немъ господъ богъ [...] проклетъ нежидъ закълнаем те и запрецаем те потомъ [...] ѡ томъ и мѣдениемъ тѣдномъ бѣжи далско	Господи Боже нашъ поклонни [...] еси главъ на крестъ поклонно са видимѣа и невидимѣа сокрѣшилъ еси силое глави повинѣхъ греховъ моего многими многоимлостиве и сокрѣши волѣзанъ главою раба божѣегъ /: имѣ(р)хъ/ и изцѣли его от немощи его и волѣзней славнѣа ако ты еси изцѣлителъ его и волѣзней да бѣдетъ благословенїе стаго дѣха идетъ нежитъ отъ мора црнога и срете его Господъ и рече гдѣ идеши нежите идъ

²⁴ В требник от втората половина от XV в., писан със сръбска ортография. Молитвите срещу *нежит* са общо шест и са изписани на л. 916–93б. Ръкописът се съхранява в Библиотеката на Филологическия факултет на Университета в Скопие под сигн. ФФ М.П-5/3822.

²⁵ В сборник с апокрифи от 1637 г., като молитвата е поместена на л. 7б–8. Съхранява се в НБС под сигн. Рс 47.

²⁶ В сборник от края на XVIII в., от НБС от т. нар. „стара сбирка“ (изгоряла) като сигнатурата е Рс 547, а молитвата е поместена на л. 4–4б (Стојановић/Stojanoviћ 1903: 365).

²⁷ Текстът на много места не се чете.

	<p>нежидѣ ѿ раба божега :имрекъ: иди ѣ морскѣ пѣчинѣ и у горѣ зеленѣ и у землю незнинѣ є азъ є самъ гд(с)ѣ богъ да седержителъ кои сѣдимъ жидѣ ема и мертвѣеми [...] во име ѿца и сина и светаго дѣха аминѣ</p>	<p>на челоувѣескѣ главѣ и на челоувѣка кости емѣ ломити мозакѣ емѣ измелцавати и кровѣ проливати очи ослепивати [...] изнитовати зѣби їзкоренити и рече емѣ Господѣ запрещаютѣ нежѣте именемъ моимъ не дрзѣи на раба божѣтѣ имѣхѣ во има оца и сина и стаго дѣха аминѣ.</p>
--	---	---

По-интересна е молитвата от НБС 689 в два аспекта. На първо място, за пръв път тук се споменава изгонването на *нежитта* в „морското дъно, зелената планина и непознатата земя“ – топоси, изключително характерни за фолклора, а на второ място – тук се среща и указание за нейното записване.

* * *

Молитва с прогонване на *нежитта* отново в главата на елена и в рогата на овена се среща в четири ръкописа от XIX в.: сборник с апокрифни молитви (Ловеч 18), требник-конволют (ЦИАИ 438), молитвеник (ЦИАИ 126) и требник (НБКМ 1386) като обаче тя е с начало:

*Богъ морь якоже стези прехождаше и изъ моря реки исушаше, и рабъ божий недугъ одержи беше, главою и лицемъ...*²⁸.

Този вариант на молитвата срещу *нежит* е известен по требник от XV – първата четвърт на XVI в., писан със сръбски правопис, съхраняван в РНБ под сигн. ОР Q.I.1297, а молитвата се намира на л. 1596–160²⁹ (Левшина/Levshina 2021б: 174–175, № 313). На л. 154–154б тази молитва е поместена в требник, датиран от последната четвърт на XVI в., писан със сръбска ортография. Съхранява се в РНБ под сигн. ОР Q.I.1181³⁰ (Левшина/Levshina 2021б: 170–171, №303).

Ловеч 18, л. 106–11а	ЦИАИ 438, л. 766–786, с. 167 ³¹	ЦИАИ 126, с. 175 ³²	НБКМ 1386, л. 24а–24б
Бгъ море такоже стези прехо(ж)даше и изъ моря рѣки исѣшаше, и рабѣ бжїи недѣгъ ѿдержим(м) баше, главою и лицемъ, Тогда, слышавъ архангелъ Михаилъ, и	<i>Бгъ море якоже стезю прохощаше и изъ моря рѣки исѣшаше и рабѣ бжїи недѣгъ одержимъ бѣше главою и лицемъ, тогда слышавъ архангелъ (гавріилъ)</i>	<i>Бгъ море тако стезю прохощаше из моря реки исѣшаше и рабѣ бжи въ недѣзе ѿдержимъ баше главою и лицемъ тогда слышавъ архангелъ и рече емѣ</i>	<i>Бгъ море такоже стезю прехождаше, и изъ(ъ) моря рѣки исѣшаше, и рабѣ бжїи недѣгъ ѿдержимъ баше, главою, и лицемъ, тогда слышавъ</i>

²⁸ В примерите по-долу началото е маркирано с курсив.

²⁹ Кратък опис на ръкописа е достъпен на сайта на РНБ. Самият ръкопис е дигитализиран: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=36D4CE5F-7549-4922-83F1-C970CA40FA6A>.

³⁰ Кратък опис на ръкописа е достъпен на сайта на РНБ. Самият ръкопис е дигитализиран: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=0A271802-257A-44C1-9B37-5BAD1C080594>.

³¹ Публикувани са от А. Николов и тук са дават по неговото издание (Николов/Nikolov 2022: 166–167).

³² Молитвата е озаглавена ѿ нежитѣ г(с)ди помолим са.

<p>рече емѡ кто еси, онъ же речетъ еже бываетъ. И рече нежитъ азъ есмь микранъ идѡ въ члвѣскою главѡ, да мозгѡ емѡ снѣмъ, и кости егѡ сокрѡшѡ, кровъ егѡ пролію, и рече Гдѡ(с) Михаилѡ, и Гавриилѡ идите, и рците микранѡ, да Оустрашитъ сѧ Ѡ гласа моего, Ѡ ниже и доша и рѣша емѡ, не ходи во члвѣческѡю главѡ но иди в пѣстїа горы, и вниди во главѡ еленевѡ, и во овнїа роги, и тамо пребѣди до скончанїе вѣка, престани Ѡ раба бжїа. имр(к) : да та Гдѡ(с) не ѡспѣтъ во огнь вѣчнїи, ꙗко слава подобаетъ во вѣки аминь.</p>	<p>мїханїлъ и рече (еси) емѡ: кто еси и рече нежитъ: азъ есмь микранъ, идѡ въ члѣческѡю главѡ, да мозгѡ емѡ снемъ и кости его сокрѡшѡ и кровъ его пролію и лече г(с)дѡ мїхаїлѡ и гаврїилѡ, идите и рците микранѡ да Оустрашитъ сѧ Ѡ гласа моего, они же идоша и рѣша емѡ не ходи во члѣческѡю главѡ; но иди въ пѣстїа горы и вниди во главѡ еленовѡ и въ овнїа роги и тамо пребѣди до скончанїа века, престани Ѡ раба бжїа или рабѡ бжїю им(р)кѡ, да та г(с)дѡ не ослѣпитъ и въ огнь вѣчнїи послетъ, ꙗко подобаетъ во вѣки аминь.</p>	<p>кто еси ихъ же члвекѡ поражаеши и рече емѡ нежитъ азъ есмь микранъ идѡ въ члвѣческѡю главѡ да мозокѡ емѡ сломимъ и кости его сокрѡшѡ и кровъ его пролію и на смертъ его предаю и рече г(с)дѡ мїхаилѡ и гавриилѡ идите и рците микранѡ да ѡстрашитъ сѧ Ѡ гласа моего ѡни же идоша емѡ не входи главѡ члвѣческѡю поиди въ пѣстїахъ и вниди въ главѡ еленѡю и въ ѡвнїа роги и тамо пребѣди до скончанїа века престани Ѡ раба бжїи ирмокъ да та гдѡ не ѡслетъ въ ѡгнѡ вѣчнїи ꙗко слава подобаетъ въ веки веков аминь.</p>	<p>архаггѡлъ мїханїлъ, и рече емѡ кто еси; Онъ же режетъ, еже быетъ и рече нежитъ. азъ есмь микранъ идѡ въ члѣскѡю главѡ да мозгѡ емѡ снѣмъ и кости егѡ сокрѡшѡ. кровъ егѡ пролію, и рече г(с)дѡ мїхаилѡ и гаврїилѡ, идите, и рците микранѡ да Оустрашитъ сѧ Ѡ гласа моего, Онѡ же идоша и рѣша емѡ, не ходи во члвѣчевѡ главѡ, но иди въ пѣстїа горы, и вниди во главѡ еленевѡ, и въ Овнїа роги, и тамо пребѣди до скончанїа вѣкац престани Ѡ раба бжїа, им(р)кѡ да та г(с)дѡ не ѡслѣтъ во Огнь вѣчнїи ꙗкѡ слава подобаетъ во вѣки, аминь.</p>
--	---	--	---

Интересното при тази молитва е споменаването на съществителното „микран“, което идва от гръцки: *μικρανία*, т. е. мигрена. Споменаването на болестта мигрена има дълга традиция. В амулет, открит в Австрия, датиран от I – II/III – III в. се споменава прогонването на болестта, където нежитът е наречен Антавра (*ἀνταύρα*), т. е. Антидух. В северен Кипър от VII в. (или по-късно) са открити и два амулета, в които е отразен диалогът между архангел Михаил и демона. През Средновековието споменаването на тази болест може да се открие в няколко византийски ръкописа, датирани в периода XII – XVI в. (Попканстантинов/Popkanstantinov 2012: 108–111; Miltenov 2022: 20–22). Както отбелязахме по-рано, тази молитва с посочването на „микран“ е налице в два по-ранни южнославянски преписа: в ОР Q.I.1297 от XV – първата четвърт на XVI в. като на л. 1596

е отбелязано: аз съм мѣкра(н), а в ОР Q.I.1181 – в ръкопис от последната четвърт на XVI в., на л. 154б се чете мѣкра(н).³³

Ако трябва да обобщим за молитвите с диалогична форма, трябва да отбележим, че поддържаме тезата на руската изследователка Т. Агапкина, според която диалогът във формат „Къде отиваш? – Отивам да лекувам“ представлява мотив (формула) за диалог между сакрални персонажи, които се срещат на пътя като първият персонаж пита за целта на пътешествието, а вторият отговаря. Първият персонаж одобрява тези действия, които са с цел лечение. Синтактичният паралелизъм продължава да бъде част от композицията на текста, но е разпределен между питащия и отговарящия. Характерен е както за баянията, така и за апокрифните молитви, като според нея далечният корен на този мотив се открива в асиро-вавилонските заклинания (Агапкина/Agapkina 2010: 166–170).

* * *

В още една молитва срещу *нежит*, вмъкната през XIX в. в печатния требник на Божидар Вукович, датиран от XVI в. (ЦИАИ 273), се среща топосът „прогонване на болестта в пусто място и в рогата на елена“. Този вариант на молитвата се среща единствено в южнославянския требник от първата четвърт на XVII в. на л. 91б, писан със сръбска ортография, който понастоящем се съхранява в РНБ в колекцията на С. Веркович – П. Сарафов под сигн. ОР Q.I.1182³⁴ (Левшина/Levshina 2022: 88).

Отново благодарение на Ж. Левшина разполагаме с текста на молитвата от ЦИАИ 273:

Хѣзъ погрѣбенъ въ(с) на мѣстѣ животнѣ хѣзъ ѿтгонитъ нежита ѿ раба вѣиѣ именемъ вѣиѣмъ и стою го(с)по(д)жѣ вѣцѣ марно иди въ пѣстѣ горѣ и тоу вѣрѣщеши елени роги и тѣи те можетъ носити а члвѣ съ не можетъ носити въ име ѿца и сна.

Според нея прилагателното *животнѣ* е свързано с „нежитове“, съдържащо се в ръкопис ОР Q.I.1182 (Левшина/Levshina 2022: 88). Можем да добавим, че като антоним то е противопоставено на същността на нежита, който Христос ще прогони. В тази кратка молитва отсъства прогонването на болестта в рогата на овена, а са споменати само еленовите рога.

* * *

Следващата молитва, срещаща се в ръкописи от XIX в., е тази с начало:

*Тръгнаха седем ангели, седем архангели, седем ножа остреци, седем свеци носеци.*³⁵

Молитвата се среща в амулет от с. Градец, Видински регион (Попконстантинов/Popkonstantinov 2014: 288–302) и в оловна пластина, открита при с. Крън, Казанлъшко (Стефанова-Георгиева/Stefanova-Georgieva 2015: 148–149). От писмените източници най-рано тази молитва е включена в Слѣпченския евхологий, датиран от XIII в., който се съхранява в Руската държавна библиотека под сигн. Григ. 35. През следващите векове

³³ Молитвата е разположена на л. 154–154б, но поради лошото качество на тези листове текстът е трудно четим.

³⁴ Кратък опис на ръкописа е достъпен на сайта на РНБ: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=939A64D0-7D99-49DC-9AD5-A1223BADAA39>. Ръкописът е дигитализиран и също е достъпен онлайн.

³⁵ Вариант на молитвата с начало *5 ангела и 5 архангела, които носят 5 ножа, 5 брадви, 5 меча* се среща в Требник от първата четвърт на XVI в., който се съхранява в МСПЦ в Белград под сигн. Рс 246 (Крушедол Е V 35). Требникът е със сръбски правопис.

молитвата е засвидетелствана последователно в един ръкопис от XIV в.³⁶, два – от XV в.³⁷, в два – от XVI в.³⁸, в три през XVII в.³⁹, а през XVIII в. в един ръкопис от Народната библиотека на Сърбия от т. нар. „стара сбирка“ под сигн. Рс 42⁴⁰.

През XIX в. молитвата се намира в два ръкописа: сборник (ЦД 25⁴¹) и печатния молитвеник на Божидар Вукович (ЦИАИ 273).

Сюжетът в общи линии е следният:

Тръгват седем ангели, седем архангели, които седем ножа острят и седем свеци носят. Срещат ги Михаил и Гавриил (в някои варианти - и по отделно) и ги питат: „Къде отивате, седем ангели?“ А те отговарят: „Отиваме нежита да изсечем и със свеци да го изгорим, и да премахнем кръвта от очите на раба божии (евентуално - кажи му името), в името на отца (всякога и днес и завинаги).

ЦД 25, л. 4а	ЦИАИ 273, л. 212–212б
<p>з̄. агглы и з̄. арахагалы з̄. свеци : носеха и з̄. ножеве <i>Встреха</i> и срешна ги арахагглы михаиль и пита ги каде <i>штоди</i> и они мѣ казаха пѣщени см̄</p> <p>̄W г̄да седѣщаго на пр̄толе херѣфимете поиде г̄дз да те сѣди тебе на челниче болезнемз̄</p> <p>̄Wтиди ̄W ч̄ка сегW раба бж̄ю (· и к̄з̄ ·) во имѣ Wца и сна и стаго дха и нынѣ</p>	<p>Въ име твое хе истинное поиде з агглы и з архгглы. з свеце носеще з ножевъ <i>Встрече</i> и срѣте и архгглы михаиль и ре(ч) камо идете з агглы и з архгглы. з свеце носеще з ножевъ <i>Встрече</i> Wни же реше чиноначель(ни)че веси ни тако идемз̄ нежита резати. и к(в)рз̄ его истребити ̄W раба бж̄ии име(р) въ име Wца.</p>

Трябва да споменем, че тази молитва има гръцки паралел (Соколов/Sokolov 1894: 21; Попконстантинов/Popkonstantinov 2014: 294–295; Miltenov 2022: 26). Началото на

³⁶ В Требник, писан със сръбска ортография от РНБ под сигн. ОР Q.п.I.24. Молитвата е поместена на л. 266–27.

³⁷ В требник от втората половина от XV в., който е писан със сръбска ортография, а молитвите са поместени на л. 916–936. Ръкописът се съхранява в Библиотеката на Филологическия факултет на Университета в Скопие, под сигн. ФФ М.П-5/3822 (Левшина/Levshina 2016: 158) и в богослужебен сборник, конволют от края на XV в. – първата четвърт на XVI в., съхраняван в РНБ под сигн. ОР Q.I.1297, писан със сръбска ортография като на л. 160 е поместена молитвата (Левшина/Levshina 2016: 158; Левшина/Levshina 20216: 174–175). Ръкописът е дигитализиран и е достъпен на: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=36D4CE5F-7549-4922-83F1-C970CA40FA6A>.

³⁸ В Требник от последната четвърт на XVI в., писан със сръбска ортография, съхраняван в Архива на Санкт-Петербургския институт по история към Руската академия на науките под сигн. ЗЕС 672 (л. 154–154б). В Требник от РНБ под сигн. ОР Q.I.1181, писан със сръбски правопис, л. 156–156б (Левшина/Levshina 2016: 161; Левшина/Levshina 20216: 170–171). Ръкописът е дигитализиран и е достъпен на: <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=0A271802-257A-44C1-9B37-5BAD1C080594>.

³⁹ В требник и служебник (конволют) от 1612 г., съхраняван в Патриаршеската библиотека в Белград под сигн. Рс 344, който е писан със сръбска ортография; молитвите са поместени на л. 766; 886–906. В часослов с допълнителни статии от втората половина на XVII в., съхраняван в НИМ под сигн. Slav.12 (Велинова, Вутова/Velinova, Vutova 2013: 52–54). Писан е със западнобългарски правопис и съдържа непълен текст на молитвата на л. 174. В Требник от последната четвърт на XVII в., съхраняван в НБКМ под сигн. 622. Молитвите срещу *нежит* са поместени на л. 1336–136 (Цонев/Tsonev 1923: 132–138; Левшина/Levshina 2016: 162–163). Молитвите от НБКМ 622 са обнародвани от Б. Цонев (Цонев/Tsonev 1923: 133–135).

⁴⁰ Хронологията на тази молитва проследява също така Ж. Левшина (Левшина/Levshina 2022: 89), а Я. Милтепов дава и сравнение на самата молитва в различни преписи от периода XIII – XVI в. (Miltenov 2022: 24–25). Опис – вж. у Стојановић/Stojanoviћ 1903: 278.

⁴¹ В по-ранна моя статия имах възможността подробно да проследя традицията и образността на тази молитва (Todorova 2023: 1–13).

тази апокрифна молитва показва връзката с фолклорно-митологичното повторение чрез въвеждане на числото 7⁴², целяща сакрализация (и чрез образите на 7 ангела и 7 архангела) и допълнителна гаранция за успех на битката с *нежита*, тъй като числото седем е свещено както в древните религии, така и в християнството. Според В. Н. Топоров, числото 7 се съставя от числата три и четири. Числото три представлява една от най-съществените характеристики на вертикала, на макрокосмоса и микрокосмоса и се разглежда като образ на абсолютното съвършенство. Числото четири, от своя страна, се разполага върху хоризонталната плоскост и неговата главна характеристика се състои в митовите за създаването на вселената и на четирите страни на света, четирите годишни времена и др. Съчетанието от двете числа образува числото 7, описващо структурата на вселената и нейния център (Топоров/Торогов 2010: 240–241).

Важни образи в тази молитва са на двамата архангела. Архангел Михаил в Апокалипсиса се сражава с дракон (дявол, сатана) и затова на него се приписва ролята на защитник на хората. А обикновено на архангел Гавриил му се приписва власт над природните стихии, в това число и над огъня. Името му, преведено от иврит, означава „Божия сила“. Затова често той е другият избран да прогони болестта *нежит*.

* * *

В още една молитва от сборник от XIX в. присъства топосът прогонване на болестта чрез изрязване с нож. Тя е с начало:

Кога идеше Иисусъ и света Богородица и свети евангелист Иоанъ Богословъ и виде човека нежитенъ...

се открива единствено в сборник от първата четвърт на XIX в. (ЦД 25).

За пръв път тази молитва се среща в требник от първата половина на XIV в., който се съхранява в РНБ под сигн. ОР Q.п.І.24, л. 26 Молитвата последователно се появява в ръкописи от XV в.⁴³, XVI в.⁴⁴ и XVII в.⁴⁵. Сюжетът е следният:

След като Иисус Христос, Богородица и Йоан Богослов срещат нежита, вселил се в човека, Господ го пита какво му е. Той казва, че го боли глава и тогава Иисус Христос заповядва да се вземат 9 ножа и да се пререже болестта, при което се споменават Бога, мъчениците, апостолите, херувимите и серафимите.

Молитвата се намира на л. 4б – 5а⁴⁶:

Когн идеше иисъ и ста б(д)ца ст[...] ѳв(г)лїсът іwanъ богословъ и виде човека нежитенъ и рече емѣ гд(с)ъ цю тї е человете а онъ рече глава ме боли оумилосерди се исѣсъ и рече на своего ученика ѳсѣwлога ѳв(г)лста [...] ѳ ножеве и прережи [...] ...рене егw и да wстѣпы w раба вожїа (им(р)къ) во има w(т)ца и сна и стаго дха поклони главѣ свои и тебе г(с)ди бже мои : сила неwдржима како ти еси здравїе наше тако твое цр(с)тво и сила и слава : w(т)ца и сна и стаго троица нежита прережа и рече арахаггль мїхаїлъ прережете мѣ свите корене и

⁴² На числовата символика също така се спира А. Милтенова (Милтенова/Miltanova 2004: 330–338).

⁴³ В Требник от втората половина на века, писан със сръбска ортография. Съхранява се в Библиотеката на Филологическия факултет на Университета в Скопие под сигн. ФФ М.П-5/3822, л. 916–936.

⁴⁴ В Требник от последната четвърт на XVI в., съхраняван в РНБ под сигн. ОР Q.І.1181, писан със сръбска ортография, л. 157.

⁴⁵ Молитвата е поместена в конволют, съхраняван в БСП под сигн. Рс 344, писан със сръбски правопис, л. 886–906.

⁴⁶ На много места текстът е нечетим.

закланете го богомъ ~~вжнмъ~~⁴⁷ живимъ и богомъ аврамлимъ иаковомъ ісакомъ и 8358 :: : мѣченици и [...] ап(с)ле и шестокрилати херѣвѣме и много шчити серавѣми и : д : евк(г)лѣски [...] речеете мѣ [...] Ѡ раба божію (им(р)къ) во има шца...

Подобен (но не напълно идентичен) вариант на молитвата се среща в требник от последнатата четвърт на XVII в. от НБКМ, № 622⁴⁸, за който М. Шнитер (Шнитер/Shniter 2001: 105; 68–69) допуска, че този ръкопис възхожда към древен протограф.

НБКМ 622, л. 1366	ЦД 25, л. 46–5а
<p>Бѣ іс и стага бца и сти Іваннъ крѣтитель и шбрѣтохѣ члка и выпросихѣ: члче, что ти бѣ. и рече, ги не вемъ что ми се родило авракъ или седракъ.⁴⁹ Авѣ посла гъ оученика Симона и ножъ емоу даде и свое верствие, и рече емоу: иди и прережи кореніе нежитѣ въ име оца и сна и стго дха и нна и прно :—</p>	<p>Коги идеше исъз и ста в(д)ца ст[...] ѣв(г)лѣсът іванъ богословъ и виде чело века нежитенъ и рече емѣ гд(с)ъ цю ті е члове чє а онъ рече глава ме боли оумилосерди се исъсъз и рече на своего ученика Февлога ѣв(г)лєта [...] Ѡ ножеве и прережи [...] ...рєне егш и да Ѡстѣпы Ѡ раба божіа (им(р)къ) во има ш(т)ца и сна и стаго дха поклони главѣ свои и тебе г(с)ди бже мои : сила нешдржима іако ти еси здравіе наше тако твое цр(с)тво и сила и слава : ш(т)ца и сна и стаго троица нежита прережа и рече драхаггъ мїхаїлъ прережете мѣ свите корєне и закланете го богомъ вжнмъ⁵⁰ живимъ и богомъ аврамлимъ іаковомъ ісакомъ и 8358 :: : мѣченици и [...] ап(с)ле и шестокрилати херѣвѣме и многошчити серавѣми и : д : евк(г)лѣски [...] речеете мѣ [...] Ѡ раба божію (им(р)къ) во има шца...</p>

В апокрифните молитви ножът, както отбелязва Д. Петканова (Петканова/Petkanova 2001: 71), се обвързва с езическото разбиране за „магическата сила на остриите железни предмети“. Той има важната функция да „изреже“ и така да отстрани болестта от тялото на човека.

* * *

Известна е още една молитва с протагонисти архангел Гавриил и 4/400⁵¹ нежита, срещаща се в късната ръкописна традиция през XIX в., която е с начало:

⁴⁷ Думата е зачертана от самия писар.

⁴⁸ Общите моменти са отбелязани с курсив.

⁴⁹ Алюзия за имената Аврак (среща се в тази форма в Тълкование на пророк Даниил, вж. Таркова-Zaimova, Miltenova 2011: 173, 183) и Седрак /Седрах (едно от имената на тримата отроци, Даниил 3:16–18).

⁵⁰ Думата е зачертана от самия писар.

⁵¹ Д. Петканова относно кръглите числа в апокрифната литература споделя следното: „Нейният фантастичен характер благоприятства за употребата на кръгли числа, които очевидно имат голяма сила на внушение.“ (Петканова/Петканова 1983: 20).

Яко же идеши нежит и по него чети честъ (четириста) нежит и сrete их архангел Гавриил и рече им...

Най-ранен препис от тази молитва се среща през XVI в.⁵², неин вариант се открива и през XVII в.⁵³.

През споменатия период молитвата е включена в ръкописи с богослужебен характер и в сборник с апокрифи, а именно: в молитвеник (ЦИАИ 126), в требник (ЦИАИ 438), в требник (НБКМ 1386) и в апокрифен сборник (Ловеч 18).

ЦИАИ 126, с. 175	ЦИАИ 438, л. 786	Ловеч 18, л. 116–12	НБКМ 1386, л. 256–26а
<p>Гакѡже идаше нежитъ и по нежита чѣтириста нежита и сrete ихъ архангелъ гаврилъ и рече имъ где градите и рече емѡ что ма вопрошаеши гди азъ идѡ въ члвческѡю главѡ мозокъ его извреци шчи его вслепити тогда рече емѡ архггелъ заклинаятъ тебе нежите именомъ бжимъ разлѡчи са и ѡиди ѡ раба бжиа им(?)рокъ шца і сна і стаго дха аминъ.</p>	<p>Акоже ида нежитъ и по него чѣтыре чаетъ нежити и сръте ихъ архггелъ гаврилъ и рече имъ где идете; и рече нежитъ: цю ма вопрошаеши г(с)ди, азъ идѡ во главѡ члческѡю, мозгѡ емѡ извреци, очи емѡ ослепити тогда рече емѡ: архггелъ заклинаятъ тебе нежите именемъ бжимъ, разлѡчи са и отиди ѡ раба бжиа им(р)къ или рабѡ бжю (им(р)къ) во има шца и сна и стаго дха аминъ.</p>	<p>Гакѡже идаше нежитъ и по него чети честъ нежити и сръте ихъ архггелъ Гаврил и рече имъ Гдѣ идете, и рече нежитъ, что ма (во)прошаеши Гди, азъ идѡ в челоувѣческоюю главѡ, мозгѡ емѡ извреци шчи емѡ вслѣпити. Тогда рече емѡ архангелъ заклиная тебѣ нежите, именемъ бжїимъ разлѡчи са и ѡиди ѡ раба бжїа Во има оца, и сна, и стагѡ дха, аминь.</p>	<p>Гакѡже идаше нежитъ: и по негѡ чѣтири чѣстъ нежитїи, и сръте ихъ архггелъ гаврїилъ и рече имъ гдѣ идѣте; и рече нежитъ что ма вопрошаеши г(с)ди: азъ идѡ въ члвческѡю главѡ: мозгѡ емѡ извреци: Очи емѡ вслѣпити: тогда рече емѡ архггелъ: заклиная тебѣ нежите, именемъ бжїимъ, разлѡчи са, и ѡтиди ѡ раба бжїа, во има оца и сна, и стаго дѡха.</p>

По-горе имаме възможност да разгледаме символиката на цифрата 4⁵⁴, затова няма да се спираме отново върху нея. В ЦИАИ 126 се споменава за 400 нежита, което, според нас, има за цел да увеличи значимостта на победата на християнския архангел над езическата болест. Тук също се откроява топосът „отивам в човешката глава, мозъка му да изпия, очите му да ослепя“ както е при молитвите с начало:

Егда идеше нежитъ от сухаго/църнаго море, срецна го Иисус и рече ему...

Интересна числова символика се откроява в непубликуваната досега молитва с начало:

Егда идеху три по 9 нежита, сrete их Михаил и Гаврилъ, въпрашаше их: камо идете 209 нежите... от НИМ 12, л. 173.

Целия текст на молитвата гласи:

Егда идехѡ три ѿ нежита сrete ихъ михаилъ и гаврїилъ въпрашаше ихъ камѡ идете сѣ нежите и рече емѡ идемъ въ цлвкѡю главѡ да мѡ мозакъ исмрацаемъ и очи вслепитъ и зѡби

⁵² В требник от последната четвърт на XVI в., съхраняван в РНБ под сигн. Q.I.1181, л. 155.

⁵³ В требник от последната четвърт на XVII в., съхраняван в НБКМ под сигн. 622, л. 1336–1366.

⁵⁴ По-подробно върху средновековната символика на числата вж. у Петканова/Petkanova 1983: 12–28, Петканова/Petkanova 2000: 60–83, Михалска/Mihalska 2019: 20–36.

изрониты и дшѣ сѣмрти предати имѣ рече михаилъ и гаврилъ идете въ пѣстою прости ѹлвка сега имрѣ болезни люти Ѡ недѣга нежитова во веки вековѣ амѣнѣ.

Не ми е познат по-ранен или по-късен вариант на молитвата. Относно символиката на числото 9. Д. Петканова отбелязва следното:

...едно от най-популярните числа в древността и във фолклора е 9. У евреите, а след това и у християните, числото 9 и производното му 900 се установяват като числа на спасението (в девет се съдържа три пъти Божието число), а също така и на възраждането, обновлението и страданието, което довежда до усъвършенстване и духовно спасение. В апокрифните молитви 9 се употребява като магическо число, което трябва да спаси човека (Петканова/Petkanova 2000: 76).

* * *

Други християнски персонажи в диалог с нежита са св. Йоаким и апостолите Петър и Павел в молитвата с начало:

Во имя отца и сына и святого духа. Градет бе с<ве>та, святой Йоаким, и святой Петр (и Павел) и сретоста нежита и ре<ко>ста ему...

През XIX в. тази молитва е позната в четири преписа: сборник с апокрифни молитви (Ловеч 18), требник–конволют (ЦИАИ 438), молитвеник (ЦИАИ 126) и требник (НБКМ 1386). Не открих по-ранни преписи на този вариант. Тя е интересна за изследователите, тъй като тук за пръв път се споменава, че болестта е родена в човека. Текстът на молитвата има подчертано християнизирани характер поради споменаването на апостолите Петър и Павел, на свети Йоаким (баща на Мария, майката на Иисус Христос), на Бог, ангелите и архангелите, четиримата евангелисти, пророците, апостолите и мъчениците.

Ловеч 18, л. 11а–11б	ЦИАИ 438, л. 766–786	ЦИАИ 126, с. 175	НБКМ 1386, л. 25а–25б
Во има оца, и сна, и стаго дѣа. Градетъ бѣ ста, стѣи Ѡвакимъ, и стѣи Петръ с Павломъ. и срѣтоста нежита, и рѣста емѣ, Гдѣ идеши, онъ же рече идѣ бородити са в ѹлвѣка и тамо егѡ погѣбити, Ѡтвѣца стѣи и рѣша, емѣ Заклинаеми та шестокрилати, и много ѡчитими аггелы Заклинаеми та во стѣи архангели, и четири евл(г)тѣи, и во стѣими пррочи, и	Во има оца и сна и стаго дѣа градети бѣста стѣи юакымъ и светѣи петръ съ павломъ и сретоста нежита, и рѣста емѣ: где идеши; онъ же рече: идѣ во родитити са въ ѹлка и тамо егѡ погѣбѣ. Ѡвѣца стѣи и рѣста емѣ: заклинааю та во вседержителнымъ бгомъ СаваоѢомъ безсмертнымъ, заклинааю та шестокрилатимыи и многочтимыи аггелъ, заклинаеми та во стѣими	Ѡв има ѡца и сна и стаго дѣа градети бѣста сти иѡвакимъ и стѣи петаръ ап(о)столъ и сретоста нежита и рѣста емѣ где идеши ѡнъ же Ѡвѣца и рече идѣ родити са въ ѹлвѣка и тамо его погѣбити и Ѡвѣцаста стѣи и рекоста емѣ заклинаем та во всечъ держителя бга саваѡѢа бесмертнаго заклинаемъ та шестокрилати и много ѡчити херѣфими и	Во има Оца и сна и стагѡ дѣа градети бѣста стѣи Ѡвакимъ, и стѣи петръ съ павломъ, и срѣтоста нежита и рѣста емѣ гдѣ идѣ идѣши онъ же рече идѣ во родити са въ ѹлка и тамѡ егѡ погѣбити. Ѡвѣцаша стѣи и рѣша емѣ. заклинаеми та во вседержителевъ

<p>ап(с)ли и мѣники, ѿкѡ да не видеши в ѹлка сегѡ, ѡстави раба бжїа: Во има оца, и сна, и стагѡ дѡха, аминь.</p>	<p>архаггелъ и въ чѣтыре евангелїстѣи и во стѣими пр(о)роки и ап(с)ли и мѣченикы, ако да не видеши въ ѹлка сего, остави раба бжїа им(р)кѣ или рабѣ бжїю им(р)кѣ во има оца и сна и стагѡ дѡха аминъ</p>	<p>серафими архангли и анггели и стѣими чѣтирими евангелистами и стѣими пророки и апостоли и мѣченики ѿко да не видете въ ѹлка сего и остави раба бжїа ирмокѣ во има ѡца и сна и стаго дѡха и нине и присно и во веки вековъ аминъ</p>	<p>вгѡмъ савѡѡдомъ безсмѣртн(м) заклинаеми та шестѡкрилатѣими, и многоѡчитѣими аггелы. заклинаемы та во стѣими архаггелы: и въ чѣтыры ев(г)листѣи: и въ стѣими пр(о)роки: и ап(с)лы: и мѣники: ѿкѡ да не видешѣ въ ѹлка сегѡ: ѡстави раба бжїа, им(р)кѣ: во има оца, и сна, и стагѡ дѡха, аминь.</p>
--	---	--	--

Една кратка молитва с начало

Христе истинны Боже наш, иже възложи руку свою на главу Адамову. Адамъ бо не боле главой своею от нежита...

акцентира върху лечението на болестта чрез полагање на ръка. Ж. Левшина (Левшина/Levshina 2022: 88), изследвайки тази молитва в ЦИАИ 273, отбелязва и два по-ранни преписа от XVI в.⁵⁵ През XIX в. молитвата е известна по два преписа: печатният молитвеник на Божидар Вукович (ЦИАИ 273) и часослов (НИМ 12).

ЦИАИ 273, л. 212–212б	НИМ 12, л. 173б
<p>Хе истинны бе нашъ иже възложи рѣкоу свою на главѣ адамавѣ адамъ во не боле главою своею ѡ нежита ни полъ глави ни ѹтврѣтѣ глави хѣъ синъ марїинъ иже избавитъ раба своего і(р)ме ѡ болезнїи главнїе ѡ нежита и ннѣ и присно.</p>	<p>Гди іс хре с(и)нѣ бесмрти избави ѹлка сего раба бжи им(р)кѣ възсѣгда хе снъ воїжи възложи рѣкѣ на адамѣвѣ главѣ ѡ тогѡ ѹаса [...] главою и потъ ѡ своихъ ни чѣлюсѣ своимѣ ѡ нежита во име оца и сна и стго аминъ</p>

Трябва да отбележим, че полагањето на ръце е традиционен християнски модел за прогонване на бесове и демони. В двата преписа при изгонването на болестта се посочва главата, и дори още по-конкретно: лицето и челюстта на болния, което насочва към две болести – от една страна към главоболието, а от друга – към зъбобол.

⁵⁵ Требник от Архива на СПБНИ под сигн. ЗЕС 672, л. 153б–154 и требник от РНБ под сигн. ОР Q.I.1181, л. 153б.

* * *

Една рядко срещаща се и кратка по своето съдържание молитва е изписана в часослов НИМ 12, датиран от XVII в. като в него са вмъкнати няколко листа с вероятна датировка от XIX в. Молитвата се намира на л. 173а–173б и е с начало:

Кръсть въдрузу се въ ниве и приизъ(?) падетъ, човека прости от недуга...:

Кръсть въдрѹзѹ се въ нѣве и приізь падетъ ѹлка прости Ѡ недѹга Ѡ огна и Ѡ главѹ болива и Ѡ нежита во име Оца и (с)на и стаго хѹда⁵⁶ ампъ.

Тя директно обвързва болестта с главоболието. Към момента не са открити по-ранни версии на тази молитва.

* * *

Още една молитва срещу *нежит* е изписана в часослов НИМ 12 на л. 173б–174а и тя започва по следния начин:

Нежитът идваше от юною страну, море ригаши като лъв и скакаше като елен...

„Юною“ вероятно е преосмисляне на думата „оною“ („от другата страна“).

Точно с това начало не съм открила нейни по-ранни южнославянски преписи, след което текстът следва познатия диалог от други варианти на молитвата „къде отиваш – отивам в човешката глава...“. Ето и целият текст на молитвата:

Нежитъ идеше Ѡ юною странѹ море ригаши ѹко левъ и скакаше ѹкѹ еленъ хс бгъ възпрше егѹ камо идеши нежитѹ (лѹ)кави и рече емѹ идеши идѹ въ ѹлкѹ главѹ мозакъ емѹ исмрцаемъ слези емѹ Ѡчи проліати ѹста емѹ искривити носез (!) Ѡгѹгнити ѹши Ѡглѹшити главѹ емѹ смрти на четири чести и рече емѹ хс иди лѹкава нежите камо те пѹцаю въ тмѹ кромачнѹю идете скрежати зѹбима иди Ѡ раба вжи им(р)къ во име оца и сна.

В този вариант на молитвата освен образът на елена присъства и образът на лъва, чиято най-древна символика е свързана с проявата на сила и мощ, но също така в библейското предание се свързва с идеята за смъртта и дявола (1 Петър 5: 8). Определението „лукав нежит“ насочва към връзка с дявола, който е запратен от заклинанието въ тмѹ кромачнѹю, т.е. в ада.

* * *

Какво определение се дава на болестта *нежит*⁵⁷ в народната култура и в писмената традиция? В българския фолклор представата за нежита е болест на венците, при която се получава кървене, разклащане и опадане на зъбите, вреди на челюстите, зачервяване, болезненост, оток, възпаление, пъпки по венците (Георгиев/Georgiev 2013: 354; Витанова/Vitanova 2020: 53–63; ЕРБНМ/ERBNM 2021: 66). А И. Георгиева (Георгиева/Georgieva 2013: 265–273; 268) коментира, че в народните баяния нежитът има персонифициран образ и че в народната медицина, от една страна, тази болест се лекува с растението „нежито“ (*sedum tectorum sempervivum*)⁵⁸, а от друга – чрез баене. *Нежитът* се възприема през Средновековието: от една страна, като възпалителен процес в главата, който започва от ухото и е възможно всъщност това да е *meningitis purulenta*, т. е. менингит (Попконстантинов, Константинова/Popkonstantinov,

⁵⁶ Трябва да е дѹа.

⁵⁷ За етимологията на *нежита* вж. у Катић/Katić 1987: 92–93; Раденковић/Radenković 2007: 708–710; Герасимова, Мильков/ Gerasimova, Mil'kov 2015: 123–124.

⁵⁸ Наричано още „тлъстига, дебелица, тучница“.

Konstantinova 1990: 54; Овчаров/Ovcharov 1997: 107), а от друга – като антропоморфна болест, започваща от главата и обхващаща различни нейни части очи и уши (Левшина/Levshina 2022: 88). Персонификацията на нежита причислява текстовете към други подобни, в които болестите се олицетворяват (срв. Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2015). Представата за *нежита* като живо същество е възплътена в текста на молитвата от Зогр 250, в който той е хванат от „упири“ (т. е. вампири) и е горен между два огъня.

Според някои от представените в това проучване писмени източници от XIX в., а и в техните по-ранни преписи, болестта представлява мигрена, описана като начално зло на всички болести и е породена в човека. По-рядко тя се свързва с болки в зъбите, което е по-характерно за устната форма на баянията срещу *нежит*. В съответствие с християнските представи болестта понякога се обвързва със злото в образа на лукавия (т. е. дявола). Споменаването и присъствието на *нежита* не се ограничава само до територията на България. Както отбелязва Б. Христова (Христова/Hristova 2001: 65),

нежитът присъства във вярванията на всички славянски народи, като при някои той е самият дявол.⁵⁹

Образът на *нежита* определено е езически, което предполага и включването на молитвите срещу него в сборници с апокрифен характер, макар че понякога в съответствие с християнската идея за добро – зло той се съпоставя с дявола.

* * *

В заключение бихме искали да отбележим, че молитвите, от една страна, осъществяват връзка между фолклорното магично и защитно, а от друга – имат чисто лечебно предназначение. Основно молитвите срещу *нежит* се срещат предимно в книги с богослужебен характер и в сборници с апокрифен характер, датирани от XIII – XIX в. не само в ръкописи от дадената епоха, но и на вмъкнати по-късни листове в по-ранни книги. Несъмнено през този период се засилва тенденцията за създаване на ръкописи за индивидуална употреба, в някои случаи и служещи като амулети. Преписването и включването на подобен тип молитви в богослужебни сборници зависи от няколко различни фактора: от книжовната подготовка на преписвача, от функционалността на съответния текст до молитвено-обредните текстове и от традицията на съществуване на конкретната молитва. Включването на тези молитви в сборници с апокрифи се определя поради техния характер на антологии от неканонични текстове.

Молитвите срещу *нежит* са различни по обем и се характеризират с голяма вариативност на сюжета като понякога два или повече сюжета се контанимират. Формата на текста обичайно се изгражда въз основа на синтактичния паралелизъм. Хиперболата също е типична стилистична фигура, за да се придаде внушение на заклинанието. В сюжета се срещат както лица от Стария Завет, така и от Новия Завет, а също и различни християнски светци, което е предпоставка за включването им в требниците и молитвениците. През XX в. тези молитви като че ли изчезват от писмените източници, което със сигурност се дължи на вече навлязлата специализирана медицинска помощ. Според данни, приведени от някои учени (Овчаров/Ovcharov 1997: 107; Овчаров/ Ovcharov 2006: 195; Николов/ Nikolov 2022: 161–162) през предходния век болестта *нежит* все още се споменава и се прилага в магическите практики, използвани от баячките.

⁵⁹ Също Н. Чаусидис (Чаусидис/Chausidis 1995: 159) и К. Попконстантинов (Попконстантинов/Popkonstantinov 2009: 347) пишат за превъплъщенията на *нежита* у различните славянски народи.

Съкращения

ЕРБНМ – Етнолингвистичен речник на българската народна медицина

ЛИТЕРАТУРА

- Агапкина 2010: *Агапкина, Т. А.* Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира. Москва: Индрик (*Agapkina 2010: Agapkina, T. A. Vostochnoslavyanskiye lechebnyye zagovory v sravnitel'nom osveshchenii. Syuzhetika i obraz mira. Moskva: Indrik*).
- Алмазов 1900: *Алмазов, А. И.* Врачевальные молитвы. К материалам и исследованиям по истории рукописного русского требника. Одесса: Экономическая тип. (*Almazov 1900: Almazov, A. I. Vracheval'nyye molitvy. K materialam i issledovaniyam po istorii rukopisnogo russkogo trebnika. Odessa: Ekonomicheskaya tip.*).
- Алмазов 1901: *Алмазов, А. И.* Апокрифические молитвы, заклинания и заговоры (К истории византийской отреченной письменности). Одесса: Экономическая тип. (*Almazov 1901: Almazov, A. I. Apokrificheskiye molitvy, zaklinaniya i zagovory (K istorii vizantiyskoy otrenchennoy pis'mennosti). Odessa: „Ekonomicheskaya tip.*).
- Ангелов 1983: *Ангелов, Б.* За книжовното дело на поп Йеремия. В: Старобългарско книжовно наследство, т.1. София: Наука и изкуство, 37–43 (*Angelov 1983: Angelov, B. Za knizhovното delo na pop Yeremia. In: Starobalgarsko knizhovno nasledstvo, t.1. Sofia: Nauka i izkustvo, 37–43*).
- Ангелов, Генов 1922: *Ангелов, Б. М. Генов.* История на българската литература в примери и библиография, урежда Б. Ангелов, том II: Стара българска литература (IX–XVIII в.) в примери, преводи и библиография. Съст. Б. Ангелов, М. Генов. София: Книгоиздателство Ал. Паскалев (*Angelov, Genov 1922: Angelov, B. M. Genov. Istoria na balgarskata literatura v primeri i bibliografia, urezhda B. Angelov, tom II: Stara balgarska literatura (IX–XVIII v.) v primeri, prevodi i bibliografia. Sastavili B. Angelov, M. Genov. Sofia: Knigoizdatelstvo Al. Paskalev*).
- Ангушева 2009: *Ангушева, А.* 2.3.12.3. Амулети. В: История на българската средновековна литература, съст. А. Милтенова. София: Изток-Запад, 221 (*Angusheva 2009: Angusheva, A. 2.3.12.3. Amuleti. In: Istoria na balgarskata srednovekovna literatura, sast. A. Miltenova. Sofia: Iztok-Zapad, 221*).
- Афанасьева 2022: *Афанасьева Т. И.* Слепченский требник XIII в. В: Монфокон: исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике / Montfaucon: Études de paléographie, de codicologie et de diplomatique. Вып. 8. Москва: Языки славянских культур, 39–49 (*Afanasyeva 2022: Afanasyeva T. I. Slepchenskiy trebnik XIII v. In: Monfokon: issledovaniya po paleografii, kodikologii i diplomatike / Montfaucon: Études de paléographie, de codicologie et de diplomatique. Vyp. 8. Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur, 39–49*).
- Беговић 1887: *Беговић, Н.* Живот Срба граничара. Загреб. Преизд. Београд: Prosveta Beograd Baština (*Begović 1887: Begović, N. Život Srba graničara. Zagreb. Preizd. Beograd: Prosveta Beograd Baština*).
- Беновска-Събкова 1996: *Беновска-Събкова, М.* Апокрифни мотиви и народни вярвания („Разпускането” на мъртвите души). – Българска етнология, кн. 3, 80–89 (*Benovska-Sabkova 1996: Benovska-Sabkova, M. Apokrifni motivi i narodni vyarvaniya („Razpuskaneto” na martvite dushi). – Balgarska etnologia, kn. 3, 80–89*).

- Богдановић 1982: *Богдановић, Д.* Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII в.). Београд: Српска академија наука и уметности (Bogdanović 1982: *Bogdanović, D.* Inventar ћirilskih rukopisa u Jugoslaviji (XI–XVII v.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti).
- Буслаев 1861: *Буслаев, Ф. И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства. т.1. Санкт-Петербург: издание Д. Е. Кожанчикова (Buslayev 1861: *Buslayev, F. I.* Istoricheskie ocherki russoy narodnoy slovesnosti i iskusstva. t.1. Sankt-Peterburg: izdaniye D. E. Kozhanchikova). <https://www.prlib.ru/item/334941>
- Велинова, Вутова 2013: *Велинова, В. Н. Вутова.* Опис на ръкописите, старопечатните, редките и ценните издания в Националния исторически музей. т.1. София: НИМ (Velinova, Vutova 2013: *Velinova, V. N. Vutova.* Opis na rakopisite, staropечатnite, redkite i tsennite izdaniya v Natsionalniya istoricheski muzey, t.1. Sofia: NIM).
- Викторов 1879: *Викторов, А. Е.* Собрание рукописей В. И. Григоровича. Москва: тип. М. Н. Лаврова и К° (Viktorov 1879: *Viktorov, A. E.* Sobranie rukopisey V. I. Grigorovicha. Moskva: tip. M. N. Lavrova i K°).
- Витанова 2020: *Витанова, М.* Зъбите – болести и народно лечение в българската езикова картина на света. – Български език, кн. 1, 53–63 (Vitanova 2020: *Vitanova, M.* Zabite – bolesti i narodno lechenie v balgarskata ezikova kartina na sveta. – Balgarski ezik, kn. 1, 53–63).
- Вукичевић 1901: *Вукичевић, М.* Из старих Србуља. – Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини, XIII, 31–69; 289–350 (Vukičević 1901: *Vukičević, M.* Iz starih Srbulja. – Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hertsegovini, XIII, 31–69; 289–350).
- Гарена, Илиев 2015: *Гарена, П., И. Илиев.* Новооткрит старобългарски надпис-заклинание от Кърджалийско. В: Културните текстове на миналото: Носители, символи и идеи, кн. II. Текстове на култа и религиите. Материали от юбилейната международна научна конференция в чест на 60-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, отг. ред. В. Гюзелев. В. Търново, 29–31 октомври 2003. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 150–157 (Garena, Iliiev 2015: *Garena, P., I. Iliiev.* Novootkrit starobalgarski nadpis-zaklinanie ot Kardzhaliysko. In: Kulturnite tekstove na minaloto: Nositeli, simvoli i idei, kn. II. Tekstove na kulta i religiite. Materiali ot yubileynata mezhduнародna научna konferentsia v chest na 60-ta godishnina na prof. d.i.n. Kazimir Popkonstantinov, otg. red. V. Gyuzelev. V. Tarnovo, 29–31 oktombri 2003. Sofia: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 150–157).
- Георгиев 2016: *Георгиев, Д.* Молитвата против нежит – апокрифен, богомилски или просто неортодоксален текст. – Преславска книжовна школа, т. 16. Шумен: Научен център Преславска книжовна школа, Фабер, 230–239 (Georgiev 2016: *Georgiev, D.* Molitvata protiv nezhit – apokrifen, bogomilski ili prosto neortodoksalen tekst. – Preslavska knizhovna shkola, t. 16. Shumen: Nauchen tsentar Preslavska knizhovna shkola, Faber, 230–239).
- Георгиев 2013: *Георгиев, М.* Нежит. В: Българска народна медицина: Енциклопедия, 2-ро преработено и допълнено издание, съст. и обща ред. М. Георгиев. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 354 (Georgiev 2013: *Georgiev, M.* Nezhit. In: Balgarska narodna meditsina: Entsiklopedia, 2-ro preraboteno i dopalнено izdanie, sast. i obshta red. M. Georgiev. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 354).
- Георгиев, Димитрова 2013: *Георгиев, М., Л. Димитрова.* Треска. В: Българска народна медицина: Енциклопедия, 2-ро преработено и допълнено издание, съст. и обща ред. М. Георгиев. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 495–496 (Georgiev, Dimitrova 2013: *Georgiev, M., L. Dimitrova.* Treska. In: Balgarska narodna meditsina:

- Entsiklopedia, 2-ro preraboteno i dopalнено izdanie, sast. i obshta red. M. Georgiev. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 495–496).
- Георгиева 2013: *Георгиева, И.* Болести. В: Българска народна митология. 3-то преработено и допълнено издание. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 265–309 (Georgieva 2013: *Georgieva, I.* Bolesti. In: *Balgarska narodna mitologia*. 3-to preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“, 265–309).
- Георгиева 2013b: *Георгиева, И.* В света на мъртвите. Вампир. Стопан. Нави. В: Българска народна митология. 3-то преработено и допълнено издание. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 311–326 (Georgieva 2013b: *Georgieva, I.* V sveta na martvite. Vampir. Stopan. Navi. In: *Balgarska narodna mitologia*. 3-to preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“, 311–326).
- Георгиевски 1988: *Георгиевски, М.* Словенски ракописи во Македонија (открити от 1970–1985 година), кн. 3. Скопје: Народна и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ (Georgievski 1988: *Georgievski, M.* Slovenski rakopisi vo Makedonija (otkrieni ot 1970–1985 godina), kn. 3. Skopje: Narodna i univerzitetska biblioteka „Kliment Ohridski“).
- Герасимова, Мильков 2015: *Герасимова, И. А., В. В. Мильков.* Дохристиянские истоки и генезис. В: Памятники древнерусской мысли: Исследования и публикации, вып. VIII. Москва: КНОРУС, 120–129 (Gerasimova, Mil'kov 2015: *Gerasimova, I. A., V. V. Mil'kov.* Dokhristiyanskiye istoki i genesis. In: *Pamyatniki drevnerusskoy mysli: Issledovaniya i publikatsii*, vyp. VIII. Moskva: KNORUS, 120–129).
- Гошев 1929: *Гошев, И.* Стари записки и надписи. – Годишник на Софийския университет. Богословски университет, кн. 6, София: Печатница „Художник“, 21–22 (Goshev 1929: *Goshev, I.* Stari zapiski i nadpisi – Godishnik na Sofiyskiya universitet. Bogoslovski universitet, kn. 6. Sofia: Pechatnitsa „Hudozhnik“, 21–22).
- Гранстрем 1953: *Гранстрем Е. Э.* Описание русских и славянских пергаменных рукописей: Рукописи русские, болгарские, молдавлахийские, сербские. (ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Труды отдела рукописей). Ленинград: Б. и. (Granstrom 1953: *Granstrom E. E.* Opisanije russkikh i slavyanskikh pergamenykh rukopisey: Rukopisi russkiye, bolgarskiye, moldovlakhiiyskiye, serbskiye. (GPB im. M. YE. Saltykova-Shchedrina. Trudy otдела rukopisey). Leningrad: B. i.). <https://vivaldi.nlr.ru/bx000007770/view/?#page=1>
- Димитрова 1986: *Димитрова, Д.* Темата за произхода на злото в старобългарската апокрифна традиция. В: Литература, общество, идеи. София: БАН, 25–47 (Dimitrova 1986: *Dimitrova, D.* Temata za proizhoda na zloto v starobalgarskata apokrifna traditsia. In: *Literatura, obshtestvo, idei*. Sofia: BAN, 25–47).
- Димитрова 1988: *Димитрова, Д.* Медиаторът в старобългарската апокрифна традиция и българския фолклор. В: Медиевистика и културна антропология: Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова, съст. А. Милтенова, А. Ангушева. София: Мнемозина, 376–384 (Dimitrova 1988: *Dimitrova, D.* Mediatorat v starobalgarskata apokrifna traditsia i balgarskiya folklor. In: *Medievistika i kulturna antropologia: Sbornik v chest na 40-godishnata tvorcheska deynost na prof. D. Petkanova, sast. A. Miltenova, A. Angusheva*. Sofia: Mnemozina, 376–384).
- Дуйчев 1954: *Дуйчев, И.* Апокрифни формули и заклинания против болести и страдания. В: Естествознанието в Средновековна България: сборник от исторически извори. Дуйчев, И., Цв. Кристанов. София: БАН, 536–553 (Duychev 1954: *Duychev, I.* Apokrifni formul i zaklinaniya protiv bolesti i stradaniya. In: *Estestvoznaniето v*

- Srednovekovna Bulgaria: sbornik ot istoricheski izvori. Duychev, I., Tsv. Kristanov. Sofia: BAN, 536–553).
- ЕРБНМ 2021: Етнолингвистичен речник на българската народна медицина, ред. Витанова, М., В. Мичева. София: БАН „Проф. Марин Дринов“ (ERBNM 2021: Etnoligvistichen rechnik na balgarskata narodna meditsina, red. Vitanova, M., V. Micheva. Sofia: BAN „Prof. Marin Drinov“).
- Желязков 2021: Диян Желязков представя фотокопийно простонародно ръкописно сборниче от Тетевен (писано през 17, 18, 19-ти век), с първо осъвременяване на текста и палеографски бележки. София: Дайрект сървисиз (Zhelyazkov 2021: Diyan Zhelyazkov predstavya fotokopiyno prostonarodno rakopisno sborniche ot Teteven (pisano prez 17, 18, 19-ti vek), s parvo osavremenyavane na teksta i paleografski belezhki. Sofia: [direct services](#)).
- Йовчева, Димитрова 2009: *Йовчева, М., М. Димитрова*. Евхологични текстове. – История на българската средновековна литература, съст. А. Милтенова. София: Изток-Запад, 160–163 (Yovcheva, Dimitrova 2009: *Yovcheva, M., M. Dimitrova*. Evhologichni tekstove. – Istoria na balgarskata srednovekovna literatura, sast. A. Miltenova. Sofia: Iztok-Zapad, 160–163).
- Катић 1987: *Катић, Р.* Терминолошки речник српске средњеveковне медицине, Посебно издања, кн. 575. Београд: Српска академија наука и уметности (Katić 1987: *Katić, R.* Terminološki rečnik srpske srednjevekovne medicine, Posebno izdanja, kn. 575. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti).
- Красносельцев 1889: *Красносельцев, Н. Ф.* Славянские рукописи патриаршеской библиотеки в Иерусалиме. Казань: тип. Имп. ун-та (Krasnosel'tsev 1889: *Krasnosel'tsev, N. F.* Slavyanskiye rukopisi patriarsheskoj biblioteki v Iyerusalime. Kazan': tip. Imp. un-ta).
- Кузидова-Караджина 2019: *Кузидова-Караджина, И.* Диетологичните текстове в средновековната славянска книжнина. Предварителни бележки. В: Кирило-Методиевски четения 2019, съст. Д. Атанасова, А.-М. Тотоманова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 139–153 (Kuzidova-Karadzhinova 2019: *Kuzidova-Karadzhinova, I.* Dietologichnite tekstove v srednovekovnata slavyanska knizhnina. Predvaritelni belezhki. In: Kirilo-Metodievski cheteniya 2019, sast. D. Atanasova, A.-M. Totomanova. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 139–153).
- Левшина 2016: *Левшина, Ж.* Врачевальные молитвы „от нежита“ у южных и восточных славян (Археографический обзор). – Археографски прилози, 38, 151–171 (Levshina 2016: *Levshina, Zh.* Vracheval'nye molitvy „ot nezhita“ u yuzhnykh i vostochnykh slavyan (Arkheograficheskiy obzor). – Arkheografski prilozhi, 38, 151–171).
- Левшина 2021: *Левшина, Ж.* Молитвы „от нежита“ в южнославянском требнике СПбБII РАН, ЗЕС 672. – Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“. ЦСВП „Проф. Ив. Дуйчев“, т. 101 (20), 49–68 (Levshina 2021: *Levshina, Zh.* Molitvy „ot nezhita“ v yuzhnoslavyanskom trebnike SPBBII RAN, ZES 672. – Godishnik na SU „Sv. Kl. Okhridski“. TSSVP „Prof. Iv. Duychev“, t. 101 (20), 49–68).
- Левшина 2021б: *Левшина Ж.* Рукописи сербского правописания Российской национальной библиотеки: каталог. Санкт-Петербург: РНБ (Levshina 2021b: *Levshina Zh.* Rukopisi serbskogo pravopisaniya Rossiyskoy natsional'noy biblioteki: katalog. Sankt-Peterburg: RNB).
- Левшина 2022: *Левшина, Ж.* Молитвы „от нежита“, приписанные к Требнику Божидара Вуковича 1528–1540 гг. (экз. ЦИАИ 273). В: Польза зѣло великая: сб. научных статей к 60-летию Андрея Владимировича Вознесенского, сост. Н. В. Николаев.

- Санкт-Петербург: РНБ, 86–89 (Levshina 2022: *Levshina, Zh. Molitvy „ot nezhitа“, pripisannye k Trebniku Bozhidara Vukovichа 1528–1540 gg. (ekz. TSIАI 273). In: Pol'za zъlo velikaya: sb. nauchnykh statey k 60-letiyu Andreyа Vladimirovichа Voznesenskogo, sost. N. V. Nikolayev. Sankt-Peterburg: RNB, 86–89).*
- Марков 2016: *Марков, Н. Два нови амулета срещу „нежит“ от Западна България. В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. В. Гюзелев. Ред. колегия: Каймакамова, М., Хр. Темелски, И. Илиев, Л. Симеонова, Г. Николов, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 331–342 (Markov 2016: *Markov, N. Dva novi amuleta sreshtu „nezhit“ ot Zapadna Bаlgaria. In: Tangra. Sbornik v chest na 70-godishninata na akad. V. Gyuzelev. Red. kolegia: Kaymakamova, M., Hr. Temelski, I. Piev, L. Simeonova, G. Nikolov. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 331–342).**
- Милтенова, Кирилова 1994: *Милтенова, А. А. Кирилова. Средновековни лековници и амулети. София: Време (Miltenova, Kirilova 1994: *Miltenova, A. A. Kirilova. Srednovekovni lekovnitsi i amulet. Sofia: Vreme).**
- Милтенова 2004: *Милтенова, А. Erotapokriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература. София: Дамян Яков (Miltenova 2004: *Miltenova, A. Erotapokriseis. Sachineniyata ot kratki vaprosi i otgovori v starobalgarskata literatura. Sofia: Damyan Yakov).**
- Милтенова 2018: *Милтенова, А. South Slavonic Apocryphal Collections. София: Изток-Запад (Miltenova 2018: *Miltenova, A. South Slavonic Apocryphal Collections. Sofia: Iztok-Zapad).**
- Михалска 2019: *Михалска, А. Символиката на числата в средновековните български апокрифи. Профанация на Sacrum или сакрализиране на Profanum. – Славянски диалози, година XVI, кн. 23, 20–36 (Mihalska 2019: *Mihalska, A. Simvolikata na chislata v srednovekovnite balgarski apokrifi. Profanatsia na Sacrum ili sakralizirane na Profanum. – Slavyanski dialozi, godina XVI, kn. 23, 20–36).**
- Мичева-Пейчева 2013: *Мичева-Пейчева, К. Болестотворното зло в старобългарските апокрифни молитви. – Български език, кн.2, год. LX, 65–74 (Micheva-Peycheva 2013: *Micheva-Peycheva, K. Bolestotvornoto zlo v starobalgarskite apokrifni molitvi. – Balgarski ezik, kn.2, god. LX, 65–74).**
- Мичева-Пейчева 2015: *Мичева-Пейчева, К. Злите сили в старобългарските апокрифни молитви. – Електронно списание SъЛW: е-списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X-XXI век, год. III, 2015, бр. 5 (Micheva-Peycheva, K. Zlite sili v starobalgarskite apokrifni molitvi. – Elektronno spisanie dzъlo: e-spisanie v oblastta na humanitaristikata za balgaristichni izsledvaniya v perioda H-HHI vek, god. III, 2015, br. 5). https://www.abcdar.com/magazine/V/Micheva-Peycheva_1314-9067_V.pdf*
- Мошин 1958: *Мошин, В. А. К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной публичной библиотеки. – Труды Отдела древнерусской литературы, т. XV. Москва, Ленинград: Инст. рус. лит. АН СССР, 409–417 (Moshin 1958: *Moshin, V. A. K datirovke rukopisey iz sobraniya A. F. Gil'ferdinga Gosudarstvennoy publichnoy biblioteki. – Trudy Otdela drevnerusskoy literatury, t. XV. Moskva, Leningrad: Inst. rus. lit. AN SSSR, 409–417).* http://lib2.Pushkinskijdom.ru/Media/Default/PDF/TODRL/15_tom/Mochin-15.pdf*
- Мошин 1974: *Мошин, В. А. Южнославянские рукописи в Архиве Ленинградского отделения Института истории СССР Академии наук СССР. – Археографический ежегодник за 1973 год. Москва (Moshin 1974: *Moshin, V. A. Yuzhnoslavyanskiye**

- rukopisi v Arkhive Leningradskogo otdeleniya Instituta istorii SSSR Akademii nauk SSSR. – Arkheograficheskiy ezhegodnik za 1973 god. Moskva).
- Наумов 1980: *Наумов, А.* Апокрифите в системата на старите славянски литератури. – *Palaeobulgarica*, кн. 2, 71–74 (Naumov 1980: Naumov, A. Apokrifite v sistemata na starite slavyanski literaturi. – *Palaeobulgarica*, кн. 2, 71–74).
- Немировский 1993: *Немировский, Е. Л.* Црногорска библиографија (1494–1994). т.1., књ. 2. Цетиње: Централна народна библиотека им. „Джурдже Црноевич“, 95–102 (Nemirovskiy 1993: *Nemirovskiy, E. L.* Crnogorska bibliografija (1494–1994). t.1., knj. 2. Cetinje: Centralna narodna biblioteka im. „Đurđe Crnojević“, 95–102). http://www.nbcg-igitalnabibliografija.me/bibliografija_cetinje/sken_prikaz.html?tom=1&knjiga=2&sken_indeks=1#
- Николов 2022: *Николов, А.* Непубликувани преписи на молитви срещу нежит и тресавици от сбирката на Църковно-историческия и архивен институт при Българската Патриаршия. – В: Осми международен колоквиум по старобългаристика. Сборник доклади (София, 31.08–2.09.2021), съст. А-М. Тотоманова София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 152–193 (Nikolov 2022: Nikolov, A. Nepublikuvani prepisi na molitvi sreshtu nezhit i tresavitsi ot sbirkata na Tsarkovno-istoricheskaya i arhiven institut pri Balgarskata Patriarshia – V: Osmi mezhdunaroden kolokvium po starobalgaristika. Sbornik dokladi (Sofiya, 31.08–2.09.2021), sast. A-M. Totomanova Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 152–193).
- Николов 2023: *Николов, А.* Един новооткрит сборник със смесено съдържание от втората – третата четвърт на XVIII век. – Старобългарска литература, 67–68, 301–343 (Nikolov 2023: *Nikolov, A.* Edin novootkrit sbornik sas smeseno sadarzhание ot vtorata – tretata chetvart na XVIII vek. – Starobalgarska literatura, 67–68, 301–343).
- Новаковић 1889: *Новаковић, Ст.* Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога. Београд: Краљ-српске државне штампарије (Novaković 1889: *Novaković, St.* Primeri književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskago. Beograd: Kralj-srpske državne štamparije). <http://unilib-dspace.nasledstvo.bg/xmlui/handle/nls/34587>
- Овчаров 1997: *Овчаров, Н.* „Проклетият нежит“ (Между археологията и етнологията). – Българска етнология, 1–2, 104–108 (Ovcharov 1997: *Ovcharov, N.* „Prokletiyat nezhit“ (Mezhdou arheologiyata i etnologiyata). – *Balgarska etnologia*, 1–2, 104–108).
- Овчаров 2006: *Овчаров, Н.* Исторически приноси към старобългарската и старославянската епиграфика и книжовност. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ (Ovcharov 2006: *Ovcharov, N.* Istoricheski prinosi kam starobalgarskata i staroslavjanskata epigrafika i knizhovnost. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“).
- ОИПБ 1898: Отчет Императорской публичной библиотеки за 1895 г. СПб. № 26. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 57–58 (OIPB 1898: Otchet Imperatorskoj publichnoy biblioteki za 1895 g. SPb. № 26. Sankt-Peterburg: Sinodal'naya tipografiya, 57–58).
- Панайотов 2003: *Панайотов, В.* Апокрифна молитва, включваща съня на Богородица. – Глѣбина књижьныѣ. Шумен: НЦ „Преславска книжовна школа“, 254–256 (Panayotov 2003: *Panayotov, V.* Apokrifna molitva, vklyuchvashta sanya na Bogoroditsa – Glѣbina kanizhnyѣ. Shumen: NTS „Preslavska knizhovna shkola“, 254–256). <https://drive.google.com/file/d/1b7MhzrRvIY7cTt8KqeqG1GXybrHq6-Tg/view>
- Петканова 1976: *Петканова, Д.* Фолклорът в апокрифните молитви. – Български фолклор, кн. 2, 28–40 (Petkanova 1976: *Petkanova, D.* Folklorat v apokrifnite molitvi. – *Balgarski folklor*, кн. 2, 28–40).

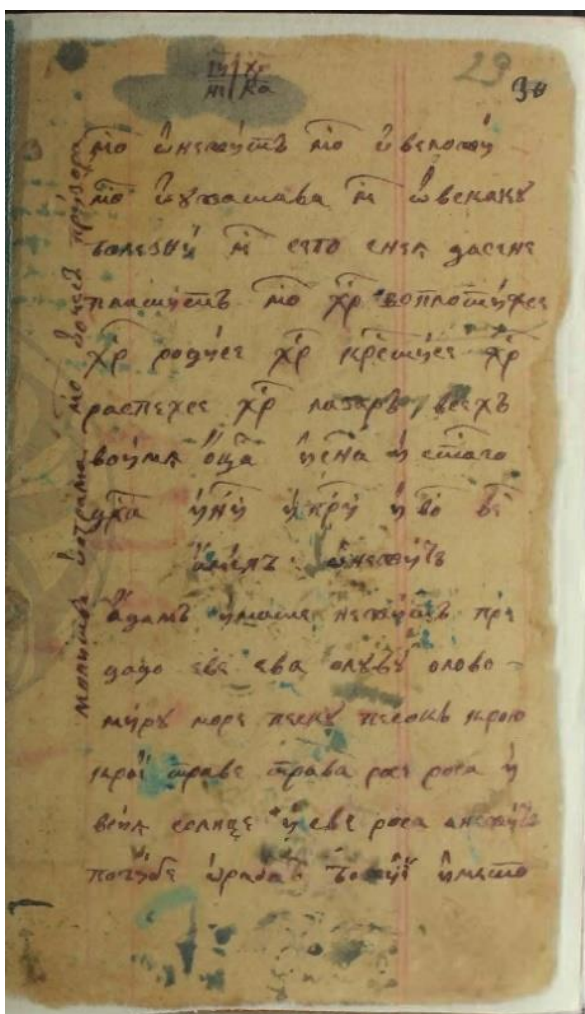
- Петканова 1982: Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи, съст. и ред. Д. Петканова. София: Български писател (Petkanova 1982: Stara balgarska literatura. T. 1. Apokrifi, sast. i red. D. Petkanova. Sofia: Balgarski pisatel).
- Петканова 1983: *Петканова, Д.* Значението на числата в старобългарската литература. В: Старобългарска литература, Книга 13, 12–28 (Petkanova 1983: *Petkanova, D.* Znachenieto na chislata v starobalgarskata literature. In: Starobalgarska literatura, Kniga 13, 12–28).
- Петканова 1991: *Петканова, Д.* Апокрифни мотиви в творчеството на Климент Охридски. В: Кирило-Методиевски студии, 8, 11–21 (Petkanova 1991: *Petkanova, D.* Apokrifni motivi v tvorchestvoto na Kliment Ohridski. In: Kirilo-Metodievski studii, 8, 11–21).
- Петканова 2001: *Петканова, Д.* Апокрифните лечебни молитви. – Старобългаристика, кн. 3, 61–85 (Petkanova 2001: *Petkanova, D.* Apokrifnite lechebni molitvi. – Starobalgariстика, kn. 3, 61–85).
- Попконстантинов, Константинова 1990: *Попконстантинов, К. В. Константинова.* Оловни амулети от X век с молитви против болести. В. Търново: Международна здравна фондация „Св. Пантелеймон“, 54–57 (Popkonstantinov, Konstantinova 1990: *Popkonstantinov, K. V. Konstantinova.* Olovni amuleti ot X vek s molitvi protiv bolesti. V. Tarnovo: Mezhdunarodna zdravna fondatsia „Sv. Panteleymon“, 54–57).
- Попконстантинов 2006: *Попконстантинов, К.* Оловен амулет палимпсест с глаголико–кирилски текст. В: Тангра. Сборник в чест на 70-годишнината на acad. В. Гюзелев, ред. Колегия Каймакамова, М., Хр. Темелски, И. Илиев, Л. Симеонова, Г. Николов. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 311–342 (Popkonstantinov 2006: *Popkonstantinov, K.* Oloven amulet palimpsest s glagoliko–kirilski tekst. In: Tangra. Sbornik v chest na 70-godishninata na acad. V. Gyuzelev, red. kol. Kaymakamova, M., Hr. Temelski, I. Iliev, L. Simeonova, G. Nikolov. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 311–342).
- Попконстантинов 2009: *Попконстантинов, К.* Заклинателни молитви върху оловни амулети от средновековна България и паралелите им в Требници от средновековна Сърбия. – Сборник радова Византолошког института, XLVI, Београд, 341–351 (Popkonstantinov 2009: *Popkonstantinov, K.* Zaklinatelni molitvi varhu olovni amuleti ot srednovekovna Balgaria i paralelite im v Trebnitsi ot srednovekovna Sarbia. – Zbornik radova Vizantoloshkog instituta, HVLI, Beograd, 341–351). <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0584-9888/2009/0584-98880946341P.pdf>
- Попконстантинов 2012: *Попконстантинов, К.* Нежитъ и Antaura по данни от текстове върху оловни амулети и требници. В: Кирило-Методиевски студии, кн. 21. Средновековни текстове, автори и книги: Сборник в чест на Хайнц Миклас. София: БАН, 101–112 (Popkonstantinov 2012: *Popkonstantinov, K.* Nezhitъ i Antaura po danni ot tekstove varhu olovni amuleti i trebnitsi. In: Kirilo-Metodievski studii, kn. 21. Srednovekovni tekstove, avtori i knigi: Sbornik v chest na Haynts Miklas. Sofia: BAN, 101–112).
- Попконстантинов 2014: *Попконстантинов, К.* Оловен амулет с текст от X в. против нежит от с. Градец, Видинско. В: Филология и текстология: Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. У. Федер. In Honorem 2. Шумен: Научен център „Преславска книжовна школа“, 288–302 (Popkonstantinov 2014: *Popkonstantinov, K.* Oloven amulet s tekst ot X v. protiv nezhit ot s. Gradets, Vidinsko. In: Filologia i tekstologia: Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na prof. W. Feder. In Honorem 2. Shumen: Nauchen tsentar „Preslavska knizhovna shkola“, 288–302).

- Попконстантинов, Петров 2006: *Попконстантинов К., Петров И.* Оловен амулет палимпсест от Хасково с глаголико-кирилски текст. - Известия на регионалния исторически музей Хасково, №3. Хасково, 74–86 (Popkonstantinov, Petrov 2006: *Popkonstantinov K., Petrov I.* Oloven amulet palimpsest ot Haskovo s glagoliko-kirilski tekst. - Izvestiya na regionalniya istoricheski muzey Haskovo, №3. Haskovo, 74–86).
- Порфирев 1891: *Порфирьев, И. Я.* Апокрифические молитвы по рукописям Соловецкой библиотеки. В: Труды IV Археологического съезда в Казани в 1877 г., т. 2, отд. VI. Казань: Унив. тип., 1–24 (Porfirev 1891: *Porfir'yev, I. Ya.* Apokrificheskiye molitvy po rukopisyam Solovetskoj biblioteki. In: Trudy IV Arkheologicheskoto s"yezda v Kazani v 1877 g., t.2, otd. VI. Kazan': Univ. tip., 1–24).
- Раденковић 2007: *Раденковић, Љ.* Зао дух нежит у словенским писаним споменицима и народној култури. – Зборник Матице Српске за филологију и лингвистике. Посвећено професору др Мати Пижурици поводом 65-годишњице живота. Т. 50 (2007), № 1. Нови Сад: Матице Српска, 697–714 (Radenković 2007: *Radenković, Lj.* Zao duh nezhit u slovenskim pisanim spomenitsima i narodnoj kulturi – Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistike. Posveћeno profesoru dr Mati Pižurici povodom 65-godišnjice života. Т. 50 (2007), № 1. Novi Sad: Matice Srpska, 697–714).
- Райков, Кожухаров, Миклас, Кодов 1994: *Райков, Б., Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов.* Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света Гора. София: СИБАЛ (Raykov, Kozhuharov, Miklas, Kodov 1994: *Raykov, B., St. Kozhuharov, H. Miklas, Hr. Kodov.* Katalog na slavyanskite rakopisi v Bibliotekata na Zografskiya manastir na Sveta Gora. Sofia: СИБАЛ).
- Ранковић, Вукашиновић, Станковић 2012: *Ранковић, З., В. Вукашиновић, Р. Станковић.* Инвентар рукописа Библиотеке Српске патријаршије. Београд: Службени гласник (Ranković, Vukašinović, Stanković 2012: *Ranković, Z., V. Vukašinović, R. Stanković.* Inventar rukopisa Biblioteke Srpske patrijaršije. Beograd: Službeni glasnik).
- Сводный каталог 1984: Сводный каталог славянских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI–XIII в., редкол: Жуковская Л. П., Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеламанова. Москва: Наука (Svodnyy katalog 1984: *Svodnyy katalog slavyanskikh rukopisnykh knig, khronyashchikhsya v SSSR, XI–XIII v., redkol: Zhukovskaya L. P., N. B. Tikhomirov, N. B. Shelamanova.* Moskva: Nauka). https://macedonia.kroraina.com/tschilingirov/rus/svodnyj_katalog_slavjano_russkih_rukopisnyh_knig_11_13_vv_198_4.pdf
- Соколов 1894: *Соколов М. И.* Новый материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. Москва: Труды Славянской комиссии МАО (Sokolov 1894: *Sokolov M. I.* Novyy material dlya ob"yasneniya amuletov, nazyvaemykh zmejevnikami. Moskva: Trudy Slavyanskoj komissii MAO).
- Спространов 1900: *Спространов, Е.* Опис на ръкописите в Библиотеката при Св. Синод на Българската Църква в София. София: Държавна печатница (Sprostranov 1900: *Sprostranov, E.* Opis na rakopisite v Bibliotekata pri Sv. Sinod na Balgarskata Tsarkva v Sofia. Sofia: Darzhavna pechatnitsa).
- Станчев 1982: *Станчев, К.* Опис на славянските ръкописи в Пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 година. София: НБ „Кирил и Методий“ (Stanchev 1982: *Stanchev, K.* Opis na slavyanskite rakopisi v Plovdivskata Narodna biblioteka „Ivan Vazov“, postapili sled 1920 godina. Sofia: NB „Kiril i Metodiy“).
- Стефанова-Георгиева 2015: *Стефанова-Георгиева, Кр.* Оловна пластина с надпис на старобългарски език от средновековното селище при с. Крън, Казанлъшко. В: Културните текстове на миналото: Носители, символи и идеи, кн. II. Текстове на

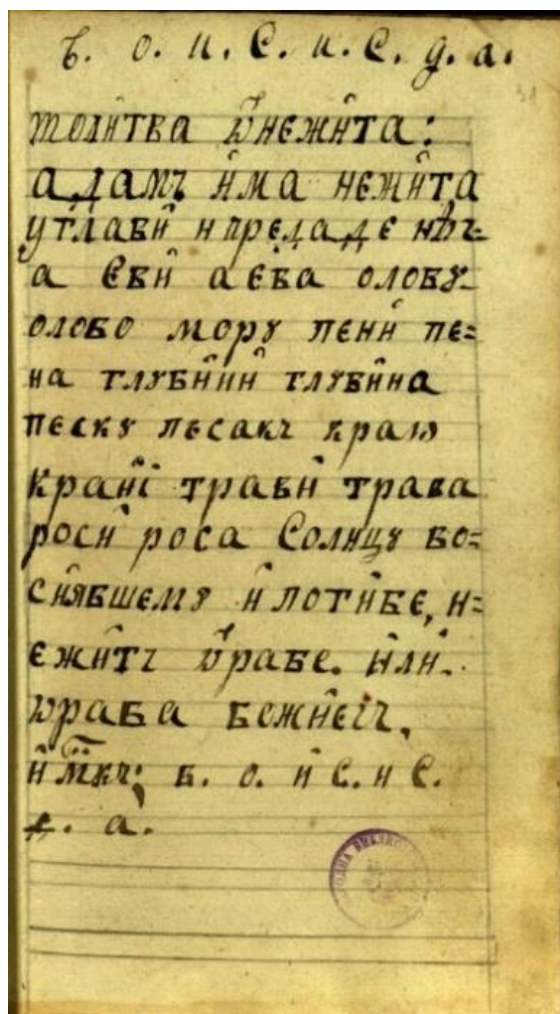
- култа и религиите. Материали от юбилейната международна научна конференция в чест на 60–та годишнината на проф. д. и. н. Казимир Попконстантинов, отг. ред. В. Гюзелев. В. Търново, 29–31 октомври 2003. София: УИ „Св. Кл. Охридски“ (Stefanova-Georgieva 2015: Stefanova-Georgieva, Kр. Olovna plastina s nadpis na starobalgarski ezik ot srednovekovnoto selishte pri s. Kran, Kazanlashko. In: Kulturnite tekstove na minaloto: Nositeli, simvoli i idei, kn. II. Tekstove na kulta i religiите. Materiali ot yubileynata mezhdunarodna nauchna konferentsia v chest na 60–ta godishnina na prof. d. i. n. Kazimir Popkonstantinov, otg. red. V. Gyuzelev, V. Tarnovo, 29–31 oktombri 2003. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“).
- Стојановић 1903: *Стојановић, Љ*. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске Краљевске Академије. Београд: Српска краљевска академија, фототипско издание. Београд 1982 (Stojanoviћ 1903: *Stojanoviћ, Lj*. Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga. Zbirka Srpske Kraljevske Akademije. Beograd: Srpska kraljevska akademija, fototipско издание. Beograd 1982).
- Топоров 2010: *Топоров, В. Н*. Мировое древо. Универсальные знаковые комплексы, т.1. Москва: Рукописные памятники Древней Руси (Toporov 2010: *Toporov, V. N*. Mirovoye derevo. Universal'nye znakovye komplekсы, t.1. Moskva: Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi).
- Христова 2001: *Христова, Б*. Амулетите и талисманите в българската писмена традиция. София: Анубис (Hristova 2001: *Hristova, B*. Amuletite i talismanite v balgarskata pismena traditsia. Sofia: Anubis).
- Христова и др. 1982: *Христова, Б. и др*. Български ръкописи от X–XIII в., запазени в България. Своден каталог, т.1, съст. Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“ (Hristova i dr. 1982: *Hristova, B. i dr*. Balgarski rakopisi ot X–XIII v., zapazeni v Balgaria. Sviden katalog, t.1, sast. B. Hristova, D. Karadzhova, A. Ikonomova. Sofia: NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy“).
- Христова, Караджова, Вутова 1996: *Христова, Б. Караджова, Н. Вутова*. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. V. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“ (Hristova, Karadzhova, Vutova 1996: *Hristova, B. Karadzhova, N. Vutova*. Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka, t. V. Sofia: NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy“).
- Христова, Джурова, Велинова 2000: *Христова, Б., А. Джурова, В. Велинова*. Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“. София: Univ. изд. Св. Климент Охридски (Hristova, Dzhurova, Velinova 2000: *Hristova, B., A. Dzhurova, V. Velinova*. Opis na slavyanskite rakopisi ot Tsentara za slavyano-vizantiyski prouchvaniya „Prof. Ivan Duychev“ kam SU „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski).
- Христова, Мусакова, Христова-Шомова 2022: *Христова, Б., Е. Мусакова, И. Христова-Шомова*. Славянски и гръцки ръкописи в Регионалния исторически музей – Ловеч. София: Логис (Hristova, Musakova, Hristova-Shomova 2022: *Hristova, B., E. Musakova, I. Hristova-Shomova*. Slavyanski i gratski rakopisi v Regionalniya istoricheski muzey – Lovech. Sofia: Logis).
- Цонев 1910: *Цонев, Б*. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“ (Tsonev 1910: *Tsonev, B*. Opis na rakopisite i staropечатnite knigi v Narodnata biblioteka v Sofia. Sofia: NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy“).
- Цонев 1923: *Цонев, Б*. Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека, т. II, София: НБ „Св. св. Кирил и Методий“ (Tsonev 1923: *Tsonev, B*. Opis na

- slavyanskite rakopisi v Sofijskata Narodna biblioteka, t. II. Sofia: NB „Sv. sv. Kiril i Metodiy“).
- Чаусидис 1995: *Чаусидис, Н.* Оловен амулет со испишана молитва против „нежит“ от градот Чрешче. – Зборник н. с., 1, Археологија, Музеј на Македонија археолошки, етнолошки и историски. Скопије, 153–166 (Chausidis 1995: *Chausidis, N.* Oloven amulet so ispishana molitva protiv „nezhit“ ot gradot Chreshche. – Zbornik n. s., 1, Arheologija, Muzej na Makedonija arheoloshki, etnoloshki i istoriski. Skopije, 153–166).
- Шнитер 1989: *Шнитер, М.* Жанрово-стилистична характеристика на апокрифните молитви, вклучени в състава на требниците – Втори международен конгрес по българистика. Доклади 23. Млади българисти. Петканова, Д. (отг. ред.). София: БАН, 285–291 (Shniter 1989: *Shniter, M.* Zhanrovo-stilistichna karakteristika na apokrifnite molitvi, vklyucheni v sastava na trebnitsite. In: Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika. Dokladi 23. Mladi balgaristi. Petkanova, D. (otg. red.). Sofia: BAN, 285–291).
- Шнитер 2001: *Шнитер, М.* Молитва и магия. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Shniter 2001: *Shniter, M.* Molitva i magiya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986: *Штавланин-Ђорђевић, Љ., М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић.* Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Књ. 1. Београд: Народна библиотека Србије (Štavljanin-Đorđević, Grozdanović-Pajić, Cernić 1986: *Štavljanin-Đorđević, Љ., М. Grozdanović-Pajić, L. Cernić.* Opis ћirilskih rukopisa Narodne biblioteke Srbije. Књ. 1. Beograd: Narodna biblioteka Srbije).
- Andrić 1993: *Andrić, J.* Jedan pristup pitanjima uz slavenski pojam nežit. - Croatica, 23/24, No. 37–38–39, 1993, 9–37. https://casopis-croatica.hr/images/arhiv/Croatica_37-39-1992-93.pdf
- Каџановскиј 1881: *Каџановскиј, В.* Apokrifne molitve. Gatanja i priče. - Starine, knj. XIII–XIV, Zagreb, 1881, 150–163. https://archive.org/details/starine_knjiga_13-14_1881-jazu/page/n9/mode/2up
- Катић, Котарчић, Милојевић 1989: *Катић, Л. Котарчић, М. Милојевић.* Hilandar Medical Codex [No. 517], Beograd, 1989. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=5328&m=2#page/360/mode/1up>
- Миклосич 1865: Miklosich, Fr. Old Slavonic – Greek / Latin Dictionary a database based on Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum by Fr. Miklosich. <http://www.monumentaserbica.branatomic.com/mikl2/main.php>
- Милтенов 2022: *Miltenov, Ya.* Sources and Tradition of Five Slavonic Medieval Texts against Nezhit on Lead Amulets and in Manuscripts. – Slověne, 1, 2022, 7–36.
- Таркова-Займова, Милтенова 2011: *Таркова-Займова В. А. Милтенова.* Historical and Apocalyptic Literature in Byzantium and Medieval Bulgaria. Sofia: East-West Publishers.
- Тимотин 2013: *Timotin, E.* The Năjit between Prayers and Charms: A Study of the Romanian Manuscript Tradition. In: The Power of Words: Studies on Charms and Charming in Europe. Ed. By J. Kapalo, É. Pócs, Budapest, 2013, 239–256. https://www.researchgate.net/publication/297532791_The_Power_of_Words_Studies_on_charms_and_charming_in_Europe
- Тодорова 2023: *Todorova, E.* Once Again about the Apocryphal Prayer „7 Angels and 7 Archangels Walked...” in the Vernacular Slavonic Written Tradition. – Scrinium: Journal of Patrology and Critical Hagiography, 1/2023, pp. 1–13. <https://brill.com/view/journals/scri/aop/article-10.1163-18177565-bja10078/article-10.1163-18177565-bja10078.xml>

Приложения

Фиг. 1. Богослужбен сборник от втората половина на XIX в. от село Ресава, НУБ 60, Скопие.

Фиг.2. Молитвеник от началото на XIX в., НБС 75, Белград.